

Edith Schippers  
Verkenner  
Postbus 20001  
2500 EA Den Haag

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer  
der Staten-Generaal  
Postbus 20018  
2500 EA DEN HAAG

Kenmerk: 201700001

Den Haag, 27 maart 2017

Hierbij bied ik u het verslag van mijn verkenning aan ten behoeve van het debat op basis van artikel 139a van het reglement van orde.

  
Edith Schippers

De voorzitter van de Tweede Kamer heeft mij, op initiatief van de heer M. Rutte (VVD) en met instemming van de (gewezen) lijsttrekkers bij de verkiezingen op 15 maart jl. voor de Tweede Kamer voor de partijen PVV, CDA, D66, GL, SP, PvdA, ChristenUnie, PvdD, 50PLUS, Denk, SGP en FVD, op donderdag 16 maart jl. gevraagd een verkenning te verrichten ten behoeve van de voorbereiding van het voor donderdag 23 maart 2017 voorziene debat van de Tweede Kamer op basis van artikel 139a, eerste lid, van het Reglement van Orde en hierover op woensdag 22 maart 2017 verslag uit te brengen aan de voorzitter, met de aantekening dat de ontvangst van lijsttrekkers voor gesprekken niet kon beginnen voor maandag 20 maart. Hiertoe heb ik mij bereid verklaard met de opmerking dat er mogelijk meer tijd nodig kon zijn voor deze verkenning en het uitbrengen van verslag aan de voorzitter. De voorzitter heeft in reactie hierop bevestigd dat het mogelijk was dat de verkenning en de aanbidding van het verslag meer tijd in beslag konden nemen.

Als verkenner heb ik op maandag 20 maart alle (gewezen) lijsttrekkers ontvangen van de dertien partijen die tijdens het voorziene debat op basis van artikel 139a, eerste lid, van het Reglement van Orde met een fractie in de Tweede Kamer vertegenwoordigd zullen zijn. Hierbij heb ik mijn werkwijze uiteen gezet, vragen met betrekking tot de voorbereiding van het debat gesteld en kennis genomen van hun (schriftelijke) reacties en standpunten. De aan mij overhandigde schriftelijke reacties alsmede verslagen van de gesprekken met de lijsttrekkers van de VVD, de PvdD en 50PLUS, zijn als bijlagen bij dit verslag opgenomen.

Ten aanzien van de mogelijk te vormen coalities heeft het merendeel van de lijsttrekkers, nl. van VVD, PVV, D66, PvdA, ChristenUnie, PvdD, 50PLUS en SGP, het standpunt ingenomen dat onderzoek naar de vorming van een coalitie eerst gericht moet worden op een coalitie die in ieder geval bestaat uit de VVD als grootste partij en een of meer grote winnaars. De lijsttrekkers van VVD en D66 wensten een onderzoek naar een coalitie die bestaat uit de grootste partij en de grote winnaars van de verkiezingen. De lijsttrekker van het CDA wenste dat op basis van de verkenning een informateur van VVD-huize een onderzoek verricht naar de totstandkoming van een stabiele regeringscoalitie die kan rekenen op een vruchtbare samenwerking met de beide Kamers der Staten-Generaal. De lijsttrekkers van D66, PvdA, ChristenUnie, Denk en 50PLUS wensten dat dit onderzoek zich dan eerst richt op de combinatie VVD-CDA-D66-GL. Voor de lijsttrekker van GL heeft deze coalitie niet de voorkeur. De lijsttrekker van de PvdA heeft toegelicht dat de PvdA de voorkeur geeft aan een zo progressief mogelijk kabinet maar dat het niet voor de hand ligt dat, gelet op het aanzienlijke zetelverlies van de PvdA, zijn partij in de huidige fase wordt betrokken bij de formatie. De lijsttrekkers van PVV en SGP sluiten in algemene zin geen enkele partij uit van samenwerking met dien verstande dat de lijsttrekker van de PVV samenwerking met Denk onlogisch acht. De lijsttrekker van FVD acht een coalitie van VVD, CDA en D66 met GL of ChristenUnie de meest onverstandige koers.

De lijsttrekker van de PVV, een grote winnaar en de op een na grootste partij, wenst bijzonder graag deel te nemen aan onderhandelingen voor een volgend kabinet. Hij nam het standpunt in dat het onderzoek zich moet richten op een coalitie bestaande uit VVD, PVV, CDA, 50PLUS, SGP en FvD, een combinatie die in beide Kamers een meerderheid heeft. Op terreinen als het beperken van immigratie, de zorg voor ouderen en pensioenen, meer aandacht voor veiligheid en het beperken van de rol van de EU, ziet hij in meer of mindere mate raakvlakken met deze partijen om de

gesprekken aan te gaan en mogelijk belangrijke stappen te kunnen zetten. De lijsttrekker van de PVV sluit bij het onderzoek naar coalities waaraan zijn partij deelneemt geen personen of partijen uit, ook D66 niet, met de aantekening dat hij samenwerking met Denk onlogisch acht. Een coalitie die bestaat uit de PVV en linkse partijen acht hij, gelet op het programma van de PVV, niet logisch. De lijsttrekkers van VVD, CDA, D66, GL, SP, PvdA en Denk hebben onafhankelijk van elkaar verklaard niet beschikbaar te zijn voor een coalitie waar ook de PVV deel van uitmaakt.

De lijsttrekkers van GL, SP en Denk wensten dat het onderzoek naar coalitievorming eerst gericht wordt op een progressieve combinatie waarvan de drie grootste winnaars deel uitmaken en de grootste partij (VVD) niet. De voorkeur van deze lijsttrekkers ging daarbij uit naar een coalitie van CDA-D66-GL-SP-PvdA-ChristenUnie met de aantekening dat de lijsttrekkers van GL en SP ook een coalitie van CDA-D66-GL-SP-PvdA-PvdD mogelijk achtten. De lijsttrekker van de SP ging er vanuit dat het voortouw voor het verdere onderzoek in deze fase ligt bij de grootste partij maar wenste dat daarbij ook de beide genoemde combinaties, ongeacht de kans van slagen in deze fase, onderwerp van onderzoek blijven. De lijsttrekker van de SP sluit een coalitie met de VVD uit. De lijsttrekker van de SP heeft verklaard dat door zijn partij in het geval dat alle mogelijke combinaties diepgaand en uitputtend zijn onderzocht en vergeefs gebleken, de situatie kan worden heroverwogen, dan wel besloten kan worden tot vervroegde verkiezingen. De lijsttrekkers van CDA, D66, PvdA, ChristenUnie en PvdD wensten dat het onderzoek naar coalitievorming zich nu richt op andere dan de twee hiervoor genoemde combinaties. De lijsttrekkers van CDA en ChristenUnie achtten de genoemde combinaties waarvan de VVD als grootste partij geen deel uitmaakt, onlogisch respectievelijk niet voor de hand liggend. De lijsttrekker van D66 gaf de voorkeur aan een kabinet vanuit het politieke midden dat links en rechts verbindt. De lijsttrekker van de PvdD wenste dat het onderzoek wordt gericht op de combinatie VVD-D66-GL-Christenunie-PvdD eventueel aangevuld met de PvdA. De lijsttrekker van GL achtte een onderzoek naar de combinatie VVD-D66-GL-PvdA-SP of eventueel VVD-D66-GL-PvdA-ChristenUnie niet uitgesloten.

De meeste lijsttrekkers, met name de lijsttrekkers van VVD, PVV, D66, SP, PvdA, ChristenUnie, PvdD, 50PLUS, SGP en Denk zijn van mening dat het kabinet bij voorkeur moet berusten op een coalitie van partijen waarvan de fracties tezamen een meerderheid vormen in beide Kamers. Minderheidscoalities waarop een kabinet berust kunnen volgens deze lijsttrekkers eerst aan de orde komen als onderzoek naar meerderheidscoalities is beproefd en vergeefs is gebleken. Voor de lijsttrekker van het CDA is bij het te verrichten onderzoek een meerderheidskabinet in beide Kamers een zwaarwegend uitgangspunt. Voor de lijsttrekker van GL weegt de vruchtbare samenwerking van een kabinet met beide Kamers zwaarder dan het feit of de coalitie waarop een kabinet berust bestaat uit partijen waarvan de fracties tezamen een meerderheid of minderheid vormen in beide Kamers of in de Tweede Kamer tezamen 75 zetels tellen. De lijsttrekker van de PvdD wenst dat een kabinet in de Tweede Kamer berust op een coalitie van partijen waarvan de fracties tezamen een meerderheid vormen maar acht de aanwezigheid van een dergelijke meerderheid in de Eerste Kamer niet noodzakelijk. De lijsttrekker van FVD heeft over dit onderwerp geen standpunt naar voren gebracht. De voorzitter van de Eerste Kamer, die ik op 23 maart ontving, heeft de aandacht gevestigd op het belang van een meerderheidscoalitie in de Eerste Kamer vanuit een oogpunt van stabiliteit en voortgang. De voorzitter van de Eerste Kamer merkte daarbij op dat in de praktijk van de laatste vier en half jaar is gebleken dat ook een kabinet dat berust op een coalitie die geen meerderheid heeft in de Eerste Kamer op de genoemde punten goed gefunctioneerd heeft, mede omdat het kabinet zich

rekenschap gaf van zijn positie bij de onderbouwing van de voorstellen. De voorzitter heeft een overzicht aan mij aangeboden dat als bijlage bij dit verslag is opgenomen.

Alle lijsttrekkers hebben ten aanzien van de inhoud van een regeerakkoord dat de basis vormt van het beleid van een nieuw kabinet verschillende onderwerpen en prioriteiten genoemd zoals opgenomen in de bij dit verslag gevoegde bijlagen. Verder vestigde de lijsttrekker van de PvdD de aandacht op het manifest van 22 februari 2017 van tien politieke jongerenorganisaties en de lijsttrekker van de FVD op zijn publicatie "Breek het partijkartel. De noodzaak van referenda" (2017).

Geen van de lijsttrekkers heeft onderwerpen genoemd in het programma van hun partij of het programma van andere partijen die als zodanig in de weg staan aan onderzoek naar de vorming van een coalitie of deelname daaraan. Wel vroegen enkele lijsttrekkers in dit verband aandacht voor bepaalde aangelegene onderwerpen in het programma van hun partij. De lijsttrekker van 50PLUS wees in dit verband op de AOW-leeftijd en de rekenrente voor aanvullende pensioenen, de lijsttrekker van de SP op de marktwerking in de zorg en de lijsttrekkers van ChristenUnie en SGP op voorstellen inzake voltooid leven.

Vrijwel alle lijsttrekkers meenden dat in deze fase geen formateur moet worden benoemd. Alleen de lijsttrekker van FVD wenste de heer P.H. Omtzigt, lid van de Tweede Kamer, als formateur van een zakenkabinet. De lijsttrekkers van VVD, PVV, CDA, D66, PvdA, ChristenUnie, PvdD en SGP gingen uit van een onderzoek door één informateur van VVD-huize. De lijsttrekker van de PvdD wenste een onderzoek door dr. P. Winsemius of drs. E.T.H.M. Nijpels. De lijsttrekker van D66 gaf bij een VVD-informateur, bij gelijke geschiktheid, de voorkeur aan een vrouwelijke informateur. De lijsttrekker van de SP heeft een informateur van SP-huize beschikbaar voor het door hem gewenste onderzoek naar een coalitie van CDA-D66-GL-SP-PvdA-ChristenUnie. De lijsttrekker van Denk wenste mr. A.A.M. van Agt als informateur. De lijsttrekker van het CDA stelde geen informateur van CDA-huize beschikbaar voor onderzoek naar coalities van het CDA met partijen ter linkerzijde van het CDA.

Op basis van mijn opdracht en de op maandag 20 maart gevoerde gesprekken heb ik geconcludeerd de verkenning verder te richten op de mogelijkheid van een coalitie VVD-CDA-D66-GL. Hiertoe heb ik op dinsdag 21 maart achtereenvolgens de lijsttrekkers van VVD, CDA, D66 en GL afzonderlijk ontvangen. Deze hebben zich daarbij elk bereid verklaard tot een gezamenlijke bijeenkomst op donderdag 23 maart teneinde te bezien of een onderzoek naar onderhandelen over een kabinet dat berust op een coalitie van deze vier partijen zin heeft. Zij hebben voorts elk afzonderlijk opnieuw verklaard dat hun partij niet beschikbaar is voor een coalitie waarvan ook de PVV deel uitmaakt. Dezelfde dag heb ik de voorzitter van de Tweede Kamer geïnformeerd en toegelicht dat dit verslag niet voor donderdag 23 maart kon worden afgerond en aangeboden. De voorzitter heeft mij gevraagd het verslag, zo mogelijk, in het begin van de week van 27 maart aan te bieden.

Op woensdag 22 maart heb ik de lijsttrekker van de PVV ontvangen als lijsttrekker van de op een na grootste partij en een grote winnaar. De lijsttrekker van de PVV is voorstander van onderzoek naar een coalitie PVV-VVD-CDA-50PLUS-SGP-FVD. Hij was op de hoogte van het standpunt van de lijsttrekker van de VVD en de lijsttrekker van het CDA om niet deel te nemen aan een coalitie waarvan de PVV deel uitmaakt. Ik heb melding gemaakt van mijn indruk dat hun standpunt (niet deelnemen aan een coalitie met de PVV) betrekking heeft op meer dan alleen een verschil in standpunten maar ook een relatie heeft met het verlies van onderling vertrouwen door de timing en wijze van beëindiging van de samenwerking tussen deze drie partijen in 2012 door de PVV. Ik heb de



lijsttrekker van de PVV voorgehouden dat zijn wens voor een coalitie met o.a. VVD en CDA ofwel hierop vastloopt ofwel dat een gesprek kan worden verkend waarin hij iets heeft of wil doen om dit vertrouwen te herstellen. De lijsttrekker van de PVV achtte, in reactie op deze suggestie en mede gelet op zijn wens onderhandelingen te voeren over de totstandkoming van een nieuw kabinet, een gesprek met de lijsttrekker van de VVD en de lijsttrekker van het CDA zinvol, onder de voorwaarde dat de lijsttrekker van de VVD en de lijsttrekker van het CDA tevoren verklaarden dat de uitkomst van een dergelijk gesprek voor hen niet bij voorbaat vaststond. De lijsttrekkers van VVD en CDA verklaarden mij vervolgens elk afzonderlijk bereid te zijn tot het voeren van een gesprek met de lijsttrekker van de PVV. De lijsttrekker van de VVD merkte hierbij op dat zijn standpunt niet alleen wordt bepaald door de wijze van samenwerking tijdens het vorige kabinet en de beëindiging hiervan maar ook door de vergaande aard van de standpunten die de PVV nadien heeft ingenomen. De lijsttrekker van de VVD en de lijsttrekker van het CDA verklaarden voorts dat dit gesprek niet zou leiden tot het aanpassen van hun standpunt. Hierover heb ik de lijsttrekker van de PVV ingelicht. De lijsttrekker van de PVV heeft daarop aan mij verklaard dat hij de reacties van de lijsttrekker van de VVD en de lijsttrekker van het CDA betreurt en afziet van dergelijke gesprekken met de lijsttrekker van de VVD en de lijsttrekker van het CDA omdat dit dan geen zin heeft.

Donderdag 23 maart vond een gezamenlijke bijeenkomst van de lijsttrekkers van VVD, CDA, D66 en GL plaats. Tijdens deze bijeenkomst achtten de lijsttrekkers van VVD, CDA, D66 en GL het gezamenlijk aangewezen over te gaan tot een onderzoek naar de vorming van een stabiel kabinet dat berust op een coalitie van deze vier partijen.

Gelet op het voorgaande kom ik op basis van deze verkenning tot de volgende bevindingen. Getalsmatig zijn op grond van de verkiezingsuitslag geen coalities te vormen die in beide Kamers berusten op een meerderheid, overeenkomstig de voorkeur van de meeste lijsttrekkers, en uit minder dan vier partijen bestaan. Verschillende lijsttrekkers wensen in algemene zin niet deel te nemen aan coalities die mede bestaan uit bepaalde andere fracties, met name de PVV (de lijsttrekkers van VVD, CDA, D66, GL, SP, PvdA en Denk) en de VVD (de lijsttrekker van de SP). De lijsttrekker van de PvdD had in deze fase bezwaren tegen deelname aan een progressieve combinatie waarvan het CDA deel uitmaakt. De lijsttrekkers van CDA en ChristenUnie achtten combinaties met partijen waartoe de VVD als grootste partij niet behoort, onlogisch respectievelijk niet voor de hand liggend. De lijsttrekkers van D66 en PvdA achtten deelname aan progressieve combinaties in deze fase niet aan de orde zolang andere combinaties niet zijn onderzocht en vergeefs gebleken. De lijsttrekker van de PvdA wenst, gelet op de verkiezingsuitslag, in deze fase niet deel te nemen aan onderzoek naar een coalitie waarvan de PvdA deel uitmaakt. De lijsttrekker van de PvdD geeft de voorkeur aan een combinatie van VVD-D66-GL-ChristenUnie-PvdD, eventueel aangevuld met de PvdA. Op basis van het voorgaande moet worden geconcludeerd dat de enige meerderheidscombinatie van vier partijen die thans onderzocht kan worden bestaat uit partijen uit het midden, links en rechts. De combinatie die bestaat uit de grootste partij en de drie grootste winnaars is, gegeven het voorgaande, volgens de lijsttrekkers van de vier hierbij betrokken partijen VVD, CDA, D66 en GL die verantwoordelijkheid willen nemen voor een onderzoek naar de overbrugging van inhoudelijke verschillen de combinatie om nu te onderzoeken met het oog op de vorming van een stabiel kabinet. De lijsttrekkers van VVD, CDA, D66 en GL deelden mij mee hierbij verder mee de voorkeur te geven aan een onderzoek door een informateur van VVD-huize. Gezamenlijk noemden zij daarvoor ondergetekende.

---

Op basis van deze verkenning adviseer ik u, met instemming van de lijsttrekkers van VVD, CDA, D66 en GL, om in het debat op basis van artikel 139a van het Reglement van Orde de benoeming te bespreken van een informateur van VVD-huize. Deze informateur zou als opdracht kunnen krijgen om, met inachtneming van dit verslag, de mogelijkheid te onderzoeken van een stabiel kabinet uit VVD, CDA, D66 en GL en hierover verslag uit te brengen met een advies over de voortgang van de kabinets(in)formatie ten behoeve van de voorbereiding van een debat op basis van artikel 139A. Het verslag van dit onderzoek, met als eventuele bijlage, het ontwerp-regeerakkoord, zal door de informateur aan u worden aangeboden. Voor de uitvoering van de informatieopdracht is ondergetekende beschikbaar.



---

Met de aanbieding van dit verslag met bijlagen beschouw ik mijn werkzaamheden als verkenner als beëindigd. Ik dank u en de lijsttrekkers voor het in mij gestelde vertrouwen. Gaarne ben ik bereid het debat waarvoor dit verslag is opgesteld bij te wonen en de leden van de Tweede Kamer dan desgevraagd inlichtingen te verstrekken.

---

Hoogachtend,

drs. E.I. Schippers



## Bijlagen

### Verslag standpunt van de heer M. Rutte (VVD) in het gesprek met Verkenner Schippers op maandag 20 maart 2017

De heer Rutte wenst een onderzoek door (in ieder geval) een informateur van VVD huize naar een kabinet dat berust op een coalitie met een meerderheid in Eerste en Tweede Kamer, bestaande uit in ieder geval VVD, CDA en D66. De VVD zal niet samen met de PVV deelnemen aan een coalitie. De VVD ziet als belangrijkste opgaven voor een komend kabinet:

1. Lastenverlaging voor de middenklasse, in combinatie met een herziening van het belastingstelsel;
2. Investeren in verpleeghuiszorg;
3. Verbetering van de werking van de arbeidsmarkt, waaronder het aantrekkelijker maken van werkgeverschap ;
4. De energietransitie;
5. Investeren in defensie en politie.

Den Haag, 20 maart 2017

Geachte Mevrouw Schippers,

Hierbij de hoofdlijnen van het advies van de PVV-fractie.

De PVV wil bijzonder graag deelnemen aan onderhandelingen voor een volgend kabinet. Als een van de winnaars van de verkiezingen en tweede grootste partij van Nederland is een plaats aan de onderhandelingstafel meer dan gerechtvaardigd. Het bij voorbaat opzij zetten en uitsluiten van 1.3 miljoen kiezers zou zeer ongepast en ondemocratisch zijn.

Wat de PVV betreft zou onderzocht moeten worden of een coalitie bestaande uit VVD, PVV, CDA, 50+, SGP en FVD tot de mogelijkheden behoort. Deze combinatie van partijen zou een meerderheid in beide Kamers hebben. Op terreinen als het beperken van de immigratie, de zorg voor ouderen en pensioenen, meer aandacht voor veiligheid en het beperken van de rol van de EU, zien wij in meer of mindere mate raakvlakken met deze partijen om de gesprekken aan te gaan en mogelijk belangrijke stappen te kunnen zetten.

Met vriendelijke groet, en hoogachting,

Geert Wilders

Voorzitter Tweede Kamerfractie

Partij voor de Vrijheid

Den Haag, 20 maart 2017

Geachte mevrouw Schippers,

In aansluiting op het gesprek dat ik heden met u had geef ik u hierbij graag namens de CDA fractie in de Tweede Kamer schriftelijk de zienswijze op de consequenties van de uitslag van de verkiezingen op 15 maart jl. voor de formatie.

De VVD is bij deze verkiezingen ondanks zetelverlies duidelijk als grootste naar voren gekomen. Tegelijkertijd is duidelijk dat voor een meerderheidskabinet minimaal vier partijen nodig zijn. Het is allereerst van belang in deze verkennende fase vast te stellen met welke partijen programmatische onderhandelingen gestart kunnen worden. In deze verkiezingsuitslag zien wij daarom aanleiding voor te stellen dat op basis van de verkenning een informateur van VVD-huize een onderzoek verricht naar de totstandkoming van een stabiele regeringscoalitie die kan rekenen op een vruchtbare samenwerking met beide Kamers der Staten-Generaal.

Met de meeste hoogachting

S. van Haersma Buma

Den Haag, 20 maart 2017

Geachte mevrouw Schippers,

Na de verkiezingen van 15 maart jl. zal de Tweede Kamer bestaan uit een breed scala aan (middel) grote en kleinere fracties. D66 heeft tijdens de campagne ingezet op, en streeft aldus naar, een kabinet vanuit het politieke midden. Een kabinet van evenwichtige samenstelling, dat links en rechts verbindt.

Dit kabinet moet voldoende ambitie tonen als het gaat om in ieder geval klimaatbeleid, een verbindend integratie- en een humaan vluchtelingenbeleid, een forste impuls voor onderwijs en innovatie, sociaal-economische vernieuwing en een belangrijke positie voor Nederland in een hechter samenwerkend Europa. Kortom, een stabiel, progressief kabinet waarin zoveel mogelijk Nederlanders zich herkennen.

De D66-fractie adviseert u daarom nu een kabinet te onderzoeken met de grootste partij en de grote winnaars van de verkiezingen, waarbij aangetekend wordt dat een kabinet met de PVV voor de D66-fractie geen optie is. Dat betekent aldus dat de D66-fractie adviseert een kabinet te onderzoeken van VVD, CDA, D66 en GroenLinks.

Naar de overtuiging van de D66-fractie wordt op deze manier zowel recht gedaan aan de uitslag van de verkiezingen als aan het uitgangspunt dat de coalitie moet kunnen rekenen op een stabiele en vruchtbare samenwerking met beide Kamers der Staten -Generaal.

Tot slot adviseert de D66-fractie u in de gesprekken te inventariseren welke inhoudelijke blokkades worden opgeworpen door partijen en daarover in uw verslag te rapporteren.

Met vriendelijke groet,

Alexander Pechtold

Fractievoorzitter D66

Den Haag, 20 maart 2017

Beste Edith,

Ik wil je in deze brief de overwegingen van mijn fractie geven voor de route naar een nieuw kabinet. Dat begint bij mijn analyse van wat maatschappelijk nodig is in de nieuwe politieke verhoudingen nu de uitslag van de verkiezingen bekend is. Vervolgens zal ik mijn advies geven voor de volgende te nemen stappen.

Het politieke speelveld is versnipperd. De grootste partij heeft niet meer dan 33 zetels. De VVD kent een verlies van acht zetels. De Tweede Kamer zal bestaan uit 13 fracties. Dit versnipperde politieke landschap vraagt een kabinet dat helpt bij het overbruggen van de tegenstellingen in de samenleving. Dat zou de missie van een nieuw kabinet moeten zijn, met als belangrijke boodschap: iedereen hoort erbij. Tegenstellingen overbruggen betekent ook dat de sociaaleconomische onzekerheid van mensen en de toenemende inkomensongelijkheid worden aangepakt. Bij tegenstellingen overbruggen hoort ook een humanaan vluchtelingenbeleid in lijn met internationale verdragen. Daarnaast is het van belang de economie en de energievoorziening te moderniseren en te verduurzamen om te voldoen aan de klimaatafspraken van Parijs. Vrijwel alle partijen hebben uitgesproken zich aan die afspraken te willen houden. De vier partijen die dit tot hun campagne-inzet hebben gemaakt, D66, GroenLinks, ChristenUnie en de Partij voor de Dieren hebben samen maar liefst 20 zetels gewonnen.

Met dit versnipperde politieke speelveld is het van belang dat meerdere opties qua samenstelling van een nieuw kabinet onderzocht worden om uiteindelijk te komen tot een coalitie waarin zoveel mogelijk kiezers zich herkennen. De informateur, of informateurs, zou een brede informatieopdracht moeten krijgen die inhoudt dat zij verschillende coalitiemogelijkheden gaan onderzoeken. Het politieke uitgangspunt zou moeten zijn dat mogelijke coalities moeten kunnen rekenen op een vruchtbare samenwerking met de Eerste en de Tweede Kamer.

Met vriendelijke groet,

Jesse Klaver

's Gravenhage, 20 maart 2017

Betreft: advies in verband met de verkenning omtrent de formatie 2017

Geachte mevr. Schippers

Nu de verkiezingen achter de rug zijn, is het tijd om een balans op te maken. De uitslag van deze verkiezing geeft geen eenduidig beeld en meerdere opties om te komen tot een kabinet zijn denkbaar.

Voor de SP fractie blijft een zo progressief mogelijk kabinet de voorkeur genieten. Een centrum links kabinet dat het belang van de gemeenschap wil herstellen en het doorgeslagen individualisme wil aanpakken.

De realiteit leert echter ook dat de VVD, als grootste partij, ongetwijfeld als eerste wil kijken naar een kabinet met de VVD. Voor de SP is dat echter geen uitgemaakte zaak. Mijn eerste advies aan de verkenner is om meerdere opties in deze verkenningsfase te onderzoeken.

Met vriendelijke groet,

Namens de fractie van de Socialistische Partij,

Emile Roemer



Den Haag, 20 maart 2017

Geachte mevrouw Schippers,

De uitslag van de verkiezingen van 15 maart jongstleden laat een verdeeld politiek landschap zien. Op grond van deze complexe verkiezingsuitslag adviseert mijn fractie om –zoals gebruikelijk- een informateur te benoemen uit de kring van de grootste partij met als opdracht de mogelijkheden te verkennen om te komen tot een stabiele coalitie die op een vruchtbare samenwerking met de Staten-Generaal kan rekenen.

Onze voorkeur daarbij is een zo progressief mogelijk kabinet dat het hoofd kan bieden aan de grote uitdagingen van de komende tijd zoals de toenemende polarisatie in de samenleving, de onrustige wereld om ons heen en de klimaatverandering. Een kabinet dat op zoek gaat naar draagvlak, waarbij het leggen van verbindingen tussen mensen en tussen groepen onderling centraal staat, werk maakt van het vergroten van zekerheid op de arbeidsmarkt en zeker stelt dat nu het beter gaat met de economie ook iedereen kan meeprofiteren.

Gegeven het aanzienlijke zetelverlies, ligt het niet voor de hand dat de PvdA in deze fase betrokken wordt bij de formatie. De PvdA-fractie past nu bescheidenheid.

Met vriendelijke groet,

Lodewijk Asscher

Fractievoorzitter PvdA

Den Haag, 20 maart 2017

Geachte mevrouw Schippers,

In aansluiting op het gesprek dat wij vandaag hebben gevoerd, doe ik u hierbij het advies van de fractie van de ChristenUnie ook op schrift toekomen.

De uitslag van de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer van woensdag j.l., laat in de volksvertegenwoordiging een breed palet aan partijen zien, dat in zijn onderlinge samenhang een gecompliceerde situatie oplevert met het oog op een te formeren kabinet.

Vast staat dat ten minste vier partijen nodig zijn om tot een kabinet te komen dat op een meerderheid in de Tweede Kamer kan steunen. In beginsel behoren verschillende combinaties tot de mogelijkheden.

In deze verkennende fase acht de fractie van de ChristenUnie het van belang vast te stellen welke combinaties kunnen leiden tot een stabiel kabinet dat op een vruchtbare samenwerking kan rekenen met de beide Kamers der Staten-Generaal, waarbij recht wordt gedaan aan de verkiezingsuitslag. Daarbij ligt het voor de hand om op basis van deze verkenning een informateur van de VVD aan te stellen om met de grootste winnaars van deze verkiezingen de totstandkoming van een kabinet nader te onderzoeken.

De fractie van de ChristenUnie wenst u de wijsheid van God toe bij het nemen van uw beslissingen.

Hoogachtend,

Gert-Jan Segers

Fractievoorzitter ChristenUnie

**Verslag standpunt van mevrouw M.L. Thieme (PvdD) in het gesprek met Verkenner Schippers op maandag 20 maart 2017**

Mevrouw Thieme adviseert de heer dr. P. Winsemius of de heer drs. E.H.T.M. Nijpels aan te zoeken als informateur met de opdracht onderzoek te verrichten naar de mogelijkheden voor een coalitie van VVD, D66, Groenlinks, ChristenUnie, de PvdD en eventueel de PvdA. Dat een dergelijke coalitie geen steun heeft in de Eerste Kamer acht ze niet bezwaarlijk omdat ze in de Eerste Kamer voldoende steun verwacht van andere partijen zoals de Socialistische Partij, 50 Plus of - als de partij niet deelneemt aan de coalitie - de PvdA.

Een centrumlinkse coalitie met (onder meer) het CDA heeft niet de voorkeur van de PvdD omdat deze naar het oordeel van de PvdD onvoldoende progressief, stabiel en toekomstgericht is.

De PvdD vindt dat een nieuw kabinet in ieder geval moet recht doen aan het klimaatprobleem. Een nieuw kabinet zou het manifest van tien politieke jongerenorganisaties, d.d. 22 februari 2017, als uitgangspunt moeten nemen. Het is belangrijk dat een nieuw kabinet toekomstgericht is en verder kijkt dan de eigen generatie.

**Verslag standpunt van de heer H.C.M. Krol (50PLUS) in het gesprek met Verkenner Schippers op maandag 20 maart 2017**

De heer Krol is van mening dat de grootste partij en de winnaars van de verkiezingen moeten proberen een coalitie te vormen om zo tegemoet te komen aan de wens van de kiezer. Een nieuw kabinet heeft als belangrijke taak het vertrouwen van de burger in de (landelijke en Europese) politiek te herwinnen. De heer Krol heeft primair een voorkeur voor een kabinet dat berust op een coalitie met een meerderheid in Eerste en Tweede kamer, maar noodzakelijk is dat voor hem zeker niet. De heer Krol expliciteert twee inhoudelijke aandachtspunten voor een nieuw kabinet:

- De (versnelde) verhoging van de AOW-gerechtigde leeftijd en de koppeling van de AOW-gerechtigde leeftijd aan de levensverwachting is niet acceptabel;
- 50 PLUS zou graag een (tijdelijke) bodem leggen in de rekenrente voor aanvullende pensioenen.

Den Haag, 20 maart 2017

Geachte mevrouw Schippers,

De SGP-fractie stelt vast dat de uitslag van de verkiezingen met het oog op een te vormen kabinet niet eenduidig in één richting wijst. Veel en verschillende partijen hebben steun van de kiezer behouden dan wel aanzienlijke winst geboekt.

De SGP-fractie geeft in overweging een kabinetsinformatuur van VVD-huize te benoemen die de mogelijkheid onderzoekt voor een stabiele meerderheidscoalitie, die kan rekenen op een vruchtbare samenwerking met de Staten-Generaal.

Het is raadzaam daarbij niet alleen te kijken naar de mate van programmatische overeenstemming, maar uitdrukkelijk ook naar de politieke wil van partijen om een dergelijke coalitie te vormen en naar het onderlinge vertrouwen dat nodig is voor een stabiel en slagvaardig kabinet.

De voorkeur van de SGP-fractie gaat uit naar een centrum-rechtste coalitie die een gezaghebbende koers kan varen in het aanpakken van de belangrijke opgaven waarvoor Nederland staat. Een urgente opgave is het versterken van christelijke waarden, waaronder de bescherming van kwetsbaar leven, de zondagsrust en het omzien naar elkaar. Stevige meerjarige investeringen zijn nodig voor onder meer veiligheid en defensie. Geloofwaardige hervormingen zijn nodig voor belasting- en pensioenstelsel dat lagere lasten en meer keuzevrijheid voor gezinnen en ondernemers betekent. Grote inzet is ook geboden voor een bescheidener Europese samenwerking die meer recht doet aan de nationale soevereiniteit.

De SGP-fractie wenst alle betrokkenen wijsheid en Gods zegen toe bij de te nemen beslissingen.

Hoogachtend,

C.G. van der Staaij

Rotterdam, 20 maart 2017

Geachte mevrouw Schippers,

Middels dit schrijven doe ik u het advies van mijn fractie toekomen inzake de verkenningen voor de vorming van een nieuw kabinet. Vanuit realiteitsbesef neemt mijn fractie in dit proces een louter adviserende en controlerende rol in, maar mijn fractie hecht er wel waarde aan mede te delen dat zij haar verantwoordelijkheid zal nemen indien er een beroep op haar zal worden gedaan.

Het nieuwe kabinet zou naar de mening van mijn fractie een ambitieus pakket van maatregelen dienen op te stellen omtrent het bestrijden van discriminatie en racisme, het terugdringen van de maatschappelijke ongelijkheid in de breedste zin van het woord, het bevorderen van de toegankelijkheid en de kansengelijkheid in het onderwijs, alsmede het vergroten van de betaalbaarheid en het verbeteren van de kwaliteit van de zorg.

Deze uitdagingen kunnen het beste geadresseerd worden indien er een kabinet wordt gevormd waarvan het zwaartepunt links van het midden van het politieke spectrum komt te liggen. Mijn fractie is daarom voorstander van het vormen van een kabinet dat op dit moment gekarakteriseerd wordt als "christelijk-progressief", dat wil zeggen een kabinet bestaande uit CDA, D66, GroenLinks, SP, PvdA en de Christen Unie.

Gezien de uitingen van de andere fractievoorzitters inzake het proces rond de verkenning is mijn fractie zich er terdege van bewust dat de "christelijk-progressieve" combinatie op dit moment een onwaarschijnlijke uitkomst is. Mijn fractie hecht er daarom waarde aan om Jesse Klaver op te roepen om over zijn schaduw heen te stappen en deel te nemen aan de onderhandelingen voor de vorming van een kabinet bestaande uit een andere combinatie van partijen.

Mijn fractie is zich er tevens van bewust dat ook de onderhandelingen over een minder progressief kabinet bestaande uit VVD, CDA, D66 en GroenLinks hoogstwaarschijnlijk zullen uitlopen op een mislukking. Hoewel het niet openlijk zal worden gezegd en de schijn van onderhandelingen zal worden opgehouden, zal GroenLinks het niet aandurven om het electorale risico van de regeringsverantwoordelijkheid op zich te nemen. In dit stadium zal er volgens mijn fractie slechts één combinatie overblijven: die van VVD, CDA, D66 en PvdA.

Gezien het belang van een spoedige vorming van een kabinet roept mijn fractie daarom, tot slot, Lodewijk Asscher op om zich uit te spreken over de waarschijnlijkheid van deze combinatie en tevens zijn bereidheid uit te spreken tot het nemen van verantwoordelijkheid.

Hoogachtend,

Tunahan Kuzu

Fractievoorzitter DENK

Den Haag, 20 maart 2017

Geachte mevrouw Schippers,

Naar aanleiding van de verkiezingsuitslag van 15 maart jl. gaat hierbij het advies van Forum voor Democratie ("FVD") inzake de kabinetsformatie.

Tijdens onze intensieve campagne hebben wij gemerkt dat er in het hele land grote behoefte bestaat aan politieke vernieuwing en daadkracht. Met deze boodschap is het FVD gelukt om als nieuwe partij met 187.162 stemmen, twee zetels in de Tweede Kamer te bemachtigen.

We zijn van mening dat de vaste figuren die steeds maar weer ronddraaien in de baantjescarousel van het kartel van traditionele partijen, nu moeten wijken voor een kabinet waarin – in het landsbelang- de beste mensen, ongeachte politieke kleur, worden benoemd. Vakmensen met visie en politieke antenne. Die in de praktijk gezien hebben waar de knelpunten zitten en nu een aantal knopen kunnen doorhakken. Niet belast met jarenlange compromisvorming.

Daarom adviseert FVD over te gaan tot de vorming van een zakenkabinet.

Dit zou gevormd kunnen worden door een formateur met een feitelijke insteek, die niet per se een uitgesproken politiek profiel heeft (dus bij voorkeur geen lijsttrekker), en ook niet per se van de grootste partij afkomstig hoeft te zijn. Wij denken dat Pieter Omtzigt (CDA) hiervoor de meest aangewezen persoon is.

Voorts adviseren wij om o.a. de volgende personen te polsen voor eventuele beschikbaarheid in een dergelijk zakenkabinet:

- Marcel Levi (Gezondheidszorg)
- Paul Frentrop (Binnenlandse Zaken en Bestuurlijke Vernieuwing)
- Dick Berlijn / Peter van Uhm (Defensie)
- Robbert Dijkgraaf (Onderwijs)
- Louise Fresco (Duurzaamheid en Milieu)
- Jan Louis Burggraaf (Justitie)
- Hans Biesheuvel (MKB en ZZP)
- Harold Goddijn (Infrastructuur)
- Ahmed Aboutaleb (Integratie)
- Pieter van der Does (Innovatie en ICT)

- Lex Hoogduin ( Economische Zaken)

Tijdens de afgelopen verkiezingscampagne was immigratie één van de belangrijkste thema's. Op 15 maart heeft de kiezer duidelijk aangegeven structureel minder immigratie te willen in de komende jaren. Dit blijkt ook uit peilingen onder de Nederlandse bevolking, waarbij steeds naar voren komt dat de grootste zorg die Nederlanders hebben over de toekomst, de immigratie –en integratie problematiek is.

Een kamermeerderheid van 77 zetels (VVD-PVV-CDA-SGP-FVD), eventueel nog aangevuld met 50PLUS (daarmee uitkomend op 81 zetels) zou een uitgesproken strikt immigratiebeleid van dit beoogde zakenkabinet kunnen ondersteunen. Ook in de Eerste Kamer hebben deze partijen een meerderheid. FVD denkt dat een dergelijk kabinet ook het meest in overeenstemming is met de uitslag van de verkiezingen.

Tot slot: naar de visie van FVD zoude meest *onverstandige* koers nu een quasi-paarse coalitie zijn, bestaand uit VVD-CDA-D66 en ChristenUnie / GroenLinks. Nederland is nu al vijf jaar geregeerd door een VVD die eerst een rechtse campagne voerde, en vervolgens toch weer met links in zee ging. Opnieuw regeren met links na een campagne met rechtste statements valt niet uit te leggen aan de kiezer en zou ook geen recht doen aan de verkiezingsbeloftes en –uitslag.

Met vriendelijke groet,

Thierry Baudet

*Fractievoorzitter FVD*



## Behandeling wetsvoorstellen in de Eerste Kamer

Cijferoverzicht d.d. 23 maart 2017

### Tijdens Kabinet-Rutte II

900 wetsvoorstellen behandeld.

6 wetsvoorstellen verworpen.

7 wetsvoorstellen ingetrokken.

### Verworpen:

#### 22 december 2015

##### Elektriciteits- en gaswet (34.199)

EK: voor: SGP, VVD, PvdA, GroenLinks en D66

TK: voor: SGP, VVD, Groep Kuzu/Öztürk, Houwers, Van Vliet, D66, GroenLinks en de PvdA

#### 10 november 2015

##### Initiatiefvoorstel-Recourt, Oskam en Segers Opheffing strafrechtelijke immuniteiten publiekrechtelijke rechtspersonen en hun leidinggevers (30.538)

EK: voor: PW, SP, PvdA, GroenLinks, Christen Unie, PvdD en 5OPLUS

TK: voor: PVV, SGP, CDA, Christen Unie, 5OPLUS, GroenLinks, PvdA, PvdD en SP

#### 19 mei 2015

##### Initiatiefvoorstel-Oskam Verruiming aansprakelijkheid voor gedragingen van minderjarigen vanaf veertien (30.519)

EK: voor: CDA en PW

TK: voor: VVD, SGP, CDA, PVV, groep Kortenoeven/Hernandez, lid Brinkman en de ChristenUnie

#### 16 december 2014

##### Wet verbod verticale integratie (33.362)

EK: voor: 33 stemmen, VVD, PvdA (met uitzondering van Duivesteijn, Ter Horst en Linthorst), D66, Christen Unie, SGP

TK: voor: Groep Bontes/Van Klaveren, ChristenUnie, SGP, VVD, Van Vliet, 5OPLUS/Baay-Timmerman, 5OPLUS/Klein, D66 en PvdA

**30 september 2014**

Invoering elektronische detentie (33.745)

EK: voor: VVD en PvdA

TK: voor: Van Vliet, Christen Unie, VVD en de PvdA

**9 juli 2013**

Initiatiefvoorstel-Heijnen Vermindering wettelijk maximumaantal

gemeenteraadsleden en wethouders (33.084)

EK: voor: VVD en 5OPLUS

TK: voor: WD, 5OPLUS en PvdA

**Ingetrokken:**

**18 februari 2016**

Eigen bijdrage voor verblijf in een justitiële inrichting (34.068)

**23 november 2016**

Aanpassing kiesrecht van niet-Nederlanders bij eilandsraadsverkiezingen

(33.900)

**1 mei 2015**

Wijziging van de Kaderwet adviescolleges houdende vermindering van het

maximum aantal leden (33.817)

**30 juni 2014**

Afhankelijk maken partnertoeslag Algemene Ouderdomswet van gezamenlijk

inkomen gehuwde pensioengerechtigde en diens echtgenoot (33.687)

**17 maart 2014**

Goedkeuring van het voornemen tot opzegging van het op 8 april 1979 te

Wenen tot stand gekomen Statuut van de Organisatie der Verenigde Naties

voor Industriële Ontwikkeling (33.446 (R1992))

**24 januari 2014**

Wet pensioenaanvullingsregelingen (33.672)

**9 december 2013**

Wet maatregelen woningmarkt 2014 (33.756)

---

### Tijdens kabinet-Rutte 1

587 wetsvoorstellen behandeld.

5 wetsvoorstellen verworpen.

2 wetsvoorstellen ingetrokken.

### Verworpen:

---

#### 19 juni 2012

Initiatiefvoorstel-Thieme over het invoeren van een verplichte voorafgaande bedwelming bij ritueel slachten (31.571)

EK: voor: 21 stemmen

TK: voor: 116 stemmen

#### 8 mei 2012

Wijziging Wet personenvervoer 2000 in verband met een verordening betreffende het openbaar personenvervoer per spoor en over de weg (32.376)

EK: voor: VVD, CDA en SGP

TK: voor: WD, SGP, CDA en PVV

#### 20 maart 2012

Initiatiefvoorstel-Leijten Bekostiging van huishoudelijke verzorging door specifieke uitkeringen (31.375)

EK: voor: PVV, SP, PvdD, OSF en 5QPLUS

TK: voor: SP, PvdA, GroenLinks, PvdD, PVV en het lid Verdonk

#### 22 november 2011

Introductie echtscheidingsnotaris (31.714)

EK: voor: VVD, CDA, Christen Unie, OSF en 5OPLUS

TK: voor: PvdD, GroenLinks, D66, VVD, Christen Unie, CDA en PVV

#### 5 april 2011.

Elektronisch patiëntendossier (31.466)

EK: met algemene stemmen verworpen

TK: voor: PvdA, GroenLinks, D66, VVD, Christen Unie, SGP en CDA

**Ingetrokken:**

**13 mei 2013**

32.555

Implementatie richtlijn bemiddeling / mediation in burgerlijke en handelszaken

**11 juli 2012**

33.046

Wet verhoging pensioenleeftijd, extra verhoging AOW en flexibilisering

ingangsdatum AOW

**Gebruik van bevoegdheden in de Eerste Kamer**

*Moties, schriftelijke vragen, interpellaties, novelles*

Vergaderjaar	2015-2016	2014-2015	2013-2014	2012-2013	2011-2012	2010-2011
Moties (Totaal)	87	57	83	67	58	55
Aangenomen	36	23	31	30	16	32
Verworpen	27	18	36	16	24	12
Aangehouden	15	9	7	11	3	5
Ingetrokken	3	6	3	7	11	3
Gewijzigd	6	1	4	3	4	3
Schriftelijke vragen	11	9	7	6	12	6
Interpellaties	0	1	0	0	1	0
Novelles	5	1	3	2	1	0

Mevrouw drs. E.I. Schippers, informateur  
Postbus 20008  
2500 EA 's-GRAVENHAGE

Datum	Kenmerk	Onderwerp
27 maart 2017	170327/RAZ/es	Pleidooi voor structurele aandacht voor onbedoelde zwangerschap

Geachte mevrouw Schippers,

De besprekingen over de vorming van een nieuwe regering zijn volop aan de gang. In deze brief vraagt Siriz uw speciale aandacht voor 5 ambities die voor de doelgroep onbedoeld zwangeren bij uitstek van belang zijn voor het komende regeerprogramma.

Eerst beschrijf ik kort over welke doelgroep we het hebben en wat Siriz is. Daarna ga ik in op de vijf ambities voor deze doelgroep.

### Doelgroep

Eén op de vijf vrouwen in Nederland krijgt in haar leven te maken met een onbedoelde zwangerschap. Van deze onbedoelde zwangerschappen is bijna 70% ongewenst<sup>1</sup>. In geval van een ongewenste zwangerschap hebben vrouwen de optie om de zwangerschap uit te dragen en het kind zelf op te voeden, de zwangerschap uit te dragen en het kind af te staan ter adoptie of de zwangerschap af te breken (tot 24 weken). Op jaarbasis kiezen tussen de 15 en 25 vrouwen voor de optie afstand ter adoptie<sup>2</sup>. Uit de landelijke abortusregistratie komt naar voren dat er (in 2015) meer dan 30.000 zwangerschapsafbrekingen per jaar plaatsvinden<sup>3</sup>. De groep vrouwen die herhaaldelijk voor een abortus kiest, blijft groot. Zo heeft twee derde van de behandelde vrouwen eerder een abortus behandeling ondergaan in de jaren 2011-2015.

Het meemaken van een onbedoelde zwangerschap is een stressvolle situatie en de keuze over wat te doen met de zwangerschap ervaren vrouwen als een zeer heftig besluit<sup>4</sup>. Veel vrouwen hebben dan ook behoefte aan professionele ondersteuning bij het maken van deze keuze. Goede steun aan onbedoeld zwangere vrouwen vindt veel steun bij de

<sup>1</sup> Bron: Nivel <http://www.nivel.nl/nl/nieuws/behoefte-aan-richtlijn-voor-consulten-over-ongewenste-zwangerschap>.

<sup>2</sup> <https://fiom.nl/kenniscollectie/afstand-ter-adoptie/cijfers>.

<sup>3</sup> Inspectie voor gezondheidszorg (2017). Jaarrapportage 2015 van de Wet afbreking zwangerschap.

<sup>4</sup> Brauer, M., Nijnatten, C. van, Vollebergh, W. (2012). Besluitvorming rondom ongewenste zwangerschap.



Nederlandse bevolking<sup>5</sup> en bij de verschillende politieke partijen<sup>6</sup>. Verschillende leden van de Tweede Kamer hebben in het Algemeen Overleg afbreking zwangerschap van de vaste commissie voor VWS, gehouden op 3 maart 2016, te kennen gegeven dat zij het essentieel vinden dat niet de abortusklinieken, maar organisaties zoals Siriz en Fiom ongewenst of onbedoeld zwangere vrouwen begeleiden en helpen bij het maken van een keuze. De heer Van der Staaij vraagt in zijn initiatiefnota van 8 november 2016 onder andere om een structurele financiering voor gespecialiseerde keuzehulp<sup>7</sup>.

## **Siriz**

Siriz is een gespecialiseerde, in het kader van de WTZi toegelaten, zorgorganisatie voor preventie van onbedoelde zwangerschappen en voor ondersteuning van en zorg voor onbedoeld zwangere meisjes en vrouwen. Ten grondslag aan het werk van Siriz ligt de overtuiging dat het ongebooren leven vanaf het begin recht heeft om zich verder te ontwikkelen en ter wereld te komen. Siriz werkt daarom aan een maatschappelijk klimaat waarin men de waarde van ongebooren menselijk leven erkent en de eigen verantwoordelijkheid voor dit leven wil dragen. Siriz respecteert de eigen verantwoordelijkheid van de ouders om binnen de wettelijke grenzen zelf een keuze te maken voor het uitdragen van een zwangerschap of het afbreken daarvan.

### **Ambities voor de doelgroep onbedoeld zwangere vrouwen**

Siriz vindt het belangrijk dat er voldoende middelen beschikbaar worden gesteld om de volgende ambities met betrekking tot deze doelgroep te verwezenlijken.

1. Verhoogde inzet van preventie van onbedoelde zwangerschap, in het bijzonder bij risicogroepen zoals jongeren in de gesloten jeugdzorg en asielzoekers

Voorkomen is beter dan genezen. Om een bijdrage te leveren aan het terugdringen van het aantal onbedoelde zwangerschappen is preventie van wezenlijk belang. Siriz is een van de organisaties die preventielessen over onbedoelde zwangerschap verzorgt in onder meer het primair, speciaal en voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs. Verhoogde inzet van aandacht en middelen voor deze preventie is urgent. Naast de bestaande onderwijssectoren zullen, gelet op het relatief hoge aantal abortussen bij vrouwen in de leeftijd van 25 tot 30 jaar, ook studenten aan het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs moeten worden bereikt. Daarnaast verdienen risicogroepen, zoals jongeren in de gesloten jeugdzorg en asielzoekers, meer aandacht.

<sup>5</sup> Raaijmakers, S., Vlies, I. van der en Beer, T. de. (2016). Houding van Nederlanders jegens abortus. TNS-Nipo in opdracht van de SGP.

<sup>6</sup> Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 34600 nr.2. Initiatiefnota van het lid Van der Staaij van de ondersteuning aan onbedoeld zwangere vrouwen.

<sup>7</sup> Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 34600 nr.2. Initiatiefnota van het lid Van der Staaij van de ondersteuning aan onbedoeld zwangere vrouwen.

2. Landelijke georganiseerde onafhankelijke counseling bij onbedoelde zwangerschap, inclusief nazorg, en hulp bij afstand ter adoptie

Siriz acht het wenselijk dat de activiteiten op het terrein van keuzehulp bij onbedoelde zwangerschap, nazorg bij een abortus, post-abortushulpverlening, hulp bij afstand ter adoptie en het tegengaan van recidive bij abortus, gefinancierd worden door middel van een landelijke subsidie. Op deze manier kan Siriz, en ook Fiom, het beste bijdragen aan het bereiken van de doelstellingen van de Wet afbreking zwangerschap. Om het aantal alternatieven voor zwangerschapsafbreking te vergroten pleiten we voor het wettelijk mogelijk maken van bevallen onder pseudoniem en, in samenhang daarmee, voor de instelling van een centraal register van afstammingsgegevens.

3. Kennisdeling en een landelijk programma, waarbij een belangrijk onderdeel de agendering van de knelpunten bij deze doelgroep

Siriz is voorstander om het landelijke programma voor primaire, secundaire en tertiaire preventie bij jong ouderschap en onbedoelde zwangerschap (JOOZ) te blijven continueren. Gezien de problematiek rondom de doelgroep blijft een landelijk programma, waaraan de verschillende organisaties zijn verbonden, van essentieel belang. Kennisdelen, agendering en het wegnemen van belemmeringen in het beleid zijn hierbij essentieel.

4. Het tegengaan van recidive bij zwangerschapsafbrekingen

De groep vrouwen die herhaaldelijk voor een abortus kiest, blijft groot. Zo heeft twee derde van de behandelde vrouwen eerder een abortus behandeling ondergaan in de jaren 2011-2015. Siriz acht het noodzakelijk om een plan van aanpak op te stellen om recidive bij zwangerschapsafbrekingen tegen te gaan. Deze groep blijft al jaren stabiel en Siriz ziet de noodzaak om extra activiteiten te ontplooiën om de groep van recidive te laten dalen.

5. Het optimaliseren van de samenwerking tussen aanbieders van gespecialiseerde keuzehulp bij onbedoelde zwangerschap en abortusklinieken en huisartsen

Siriz stelt voor om de samenwerking tussen Siriz en Fiom enerzijds met de abortusklinieken en huisartsen te intensiveren en een plan van aanpak te ontwikkelen waarin een effectieve samenwerking tussen Siriz, Fiom en de abortusklinieken tot stand wordt gebracht. Met als doel om alle vrouwen de juiste begeleiding te bieden om een weloverwogen keuze te maken bij onbedoelde zwangerschap als ook de gewenste begeleiding te geven na een abortus.



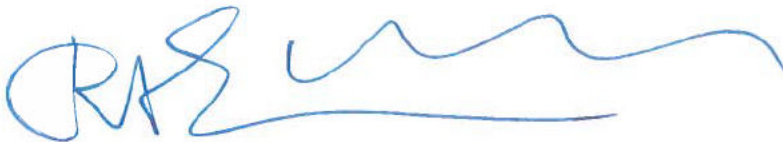
## **Investering**

Het mogelijk maken van bovengenoemde vijf ambities kunnen het daadwerkelijke verschil maken voor deze doelgroep. Siriz beveelt de structurele financiering hiervan als onderdeel van het nieuwe regeerprogramma dan ook van harte aan. De hieraan verbonden investering wordt, afhankelijk van het ambitieniveau, onzerzijds geschat op 3 à 5 miljoen euro per jaar.

Deze investering zal naar verwachting leiden tot een verminderd beroep op jeugdzorg en maatschappelijke ondersteuning door de kwetsbare groep van onbedoeld zwangere meisjes en vrouwen en hun eventuele partners.

Ik wens u veel wijsheid toe en ben gaarne bereid u van nadere informatie te voorzien.

Met vriendelijke groet,



R.A. (Ronald) Zoutendijk MBA MSW  
bestuurder



SIRIZ  
De heer R.A. Zoutendijk  
Postbus 559  
3800 AN AMERSFOORT

Kenmerk: 201700003

Den Haag, 30 maart 2017

Geachte heer Zoutendijk,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'E.J. Schippers', written over a printed name.

Drs. E.J. Schippers

Ministerie van Algemene Zaken  
Tav. De kabinetsinformatie, de kabinetsformateur  
Postbus 20001  
2500 EA Den Haag

Datum: vrijdag 24 maart 2017

Betreft: Leefbaar Landschap

Geachte kabinetsinformatie, geachte kabinetsformateur,

Namens alle jagers en andere natuurliefhebbers roept de Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging u op dit keer wél een passage over landschap en natuur in het regeerakkoord op te nemen. Werken aan een Leefbaar Landschap zou een gezamenlijk doel van dit nieuwe Kabinet moeten zijn.

Wij zien dat ons landschap de afgelopen jaren ingrijpend veranderd is. Zo gaat het met een aantal diersoorten zoals ganzen, reeën en zwijnen extreem goed, terwijl de weidevogels dreigen te verdwijnen. Onze agroproductie loopt wereldwijd voorop in kwaliteit en veiligheid, maar de biodiversiteit op het boerenland staat onder druk. Steeds meer Nederlanders willen wild eten omdat dit optimaal duurzaam en lokaal geproduceerd vlees is. De Nederlandse overheid doet een steeds groter beroep op de vrijwillige jagers voor de uitvoering van haar beleid en tegelijkertijd trekt zij het toezicht uit het buitengebied terug, waardoor de georganiseerde criminaliteit in het buitengebied hand over hand toeneemt.

Dat de overheid een steeds groter beroep op jagers doet heeft te maken met de positie van de Nederlandse jagers: zij staan middenin het landschap, op het kruispunt van belangen en ontwikkelingen in het landelijk gebied. Jagers zijn gewone Nederlanders met een buitengewone liefde en een buitengewoon verantwoordelijkheidsgevoel voor de Nederlandse natuur.

In het licht van de komende kabinetsformatie en -periode vraagt de Jagersvereniging de landelijke politiek namens alle jagers, natuurbeheerders en wildliefhebbers om:

- **Samen te werken aan een Leefbaar Landschap**

In ons landschap is dringend behoefte aan meer leefbaarheid voor boeren, burgers, dieren en planten. Samen met boeren, rentmeesters, recreatieondernemers en grondbezitters constateren de Nederlandse jagers dat ondernemingen onder druk staan door inperkende regelgeving en schadeveroorzakende diersoorten. Ook staat een aantal kwetsbare diersoorten onder druk, zoals de weide- en akkervogels. Dit wordt mede veroorzaakt doordat de (bio)biodiversiteit in het landschap afneemt. Toezicht en handhaving in het buitengebied is onder een acceptabel minimum gekomen, waardoor de criminaliteit in het buitengebied (stroperij, drugsafval, diefstal van machines) toeneemt. Jagers pakken graag met andere partijen een actieve rol. Daarbij vragen wij het Kabinet om de regie te nemen en de leefbaarheid van ons landschap tot één van haar beleidsspeerpunten voor de komende vier jaar te maken.

- **Maximaal in te zetten op bescherming via de Nationale Wildlijst**

De wet verplicht jagers om in hun jachtvelden – die samen 80% van het Nederlandse landschap beslaan – te streven naar een redelijke wildstand voor de diersoorten op de Nationale Wildlijst. Dat betekent dat kwetsbare wildsoorten door de jager worden beschermd en dat soorten waar er veel van zijn duurzaam worden bejaagd

en geconsumeerd. Op dit moment geldt deze verplichting om te streven naar een redelijke wildstand slechts voor 5 diersoorten; de Jagersvereniging pleit ervoor om alle 48 diersoorten uit de Benelux-overeenkomst onder dit beschermingsregime te brengen, in lijn met de internationale afspraken.

**Lokaal maatwerk in natuurbeheer eenvoudig mogelijk te maken**

Binnen het regime van de Nationale Wildlijst kan de Rijksoverheid sturen op haar internationale verplichtingen door de jacht op bepaalde wildsoorten landelijk te openen of te sluiten. Tegelijkertijd krijgen de jagers, samenwerkend in een landelijk dekkend netwerk van 300 lokale wildbeheereenheden, optimaal de ruimte voor lokaal maatwerk: om te beschermen, te beheren en te benutten zonder de onduidelijke, conflicterende en overbodige regelgeving waar we nu vaak mee moeten werken. Hiermee neemt de effectiviteit en efficiëntie van het landschapsbeheer toe, terwijl de administratieve lasten enorm afnemen.

**Eén Ministerie voor Landbouw, Natuur & Voedsel in te stellen**

Een gezamenlijk ministerie voor landbouw, natuur en voedsel is van belang voor alle drie de deelonderwerpen. Ten eerste omwille van de natuur: het Planbureau voor de Leefomgeving concludeerde onlangs dat we ondanks veel inspanning blijven steken op maximaal twee derde van de nationale biodiversiteitsdoelstellingen wanneer het landbouwproductieareaal niet intensief betrokken wordt in de natuurontwikkeling. Ten tweede omwille van de landbouw, die voor het behoud van haar *licence to produce* zal moeten zorgen dat er naast voedsel ook een leefbaar landschap wordt gemaakt. En ten slotte omwille van ons voedsel, omdat Nederlanders steeds vaker ook uit de natuur willen eten.

Onze oproep is in lijn met de huidige maatschappelijke opvattingen, zo blijkt uit het onderzoek naar het maatschappelijk draagvlak voor wild eten en jacht dat de Jagersvereniging sinds 1995 periodiek heeft laten uitvoeren. In de bijlage bij deze brief vindt u een selectie uit de bevindingen van het meest recente draagvlakonderzoek, uitgevoerd door bureau 6T, in januari 2017.

Namens de Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging roep ik u op om een Leefbaar Landschap tot een van de speerpunten van het nieuwe Kabinet te maken. De uitwerking daarvan via bovengenoemde speerpunten borgt een goede balans tussen nationale regie, lokaal maatwerk, en de uiteenlopende belangen die in ons landschap met elkaar in balans behouden moeten worden.

Met vriendelijke groet,

Daan van Doorn, voorzitter Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging

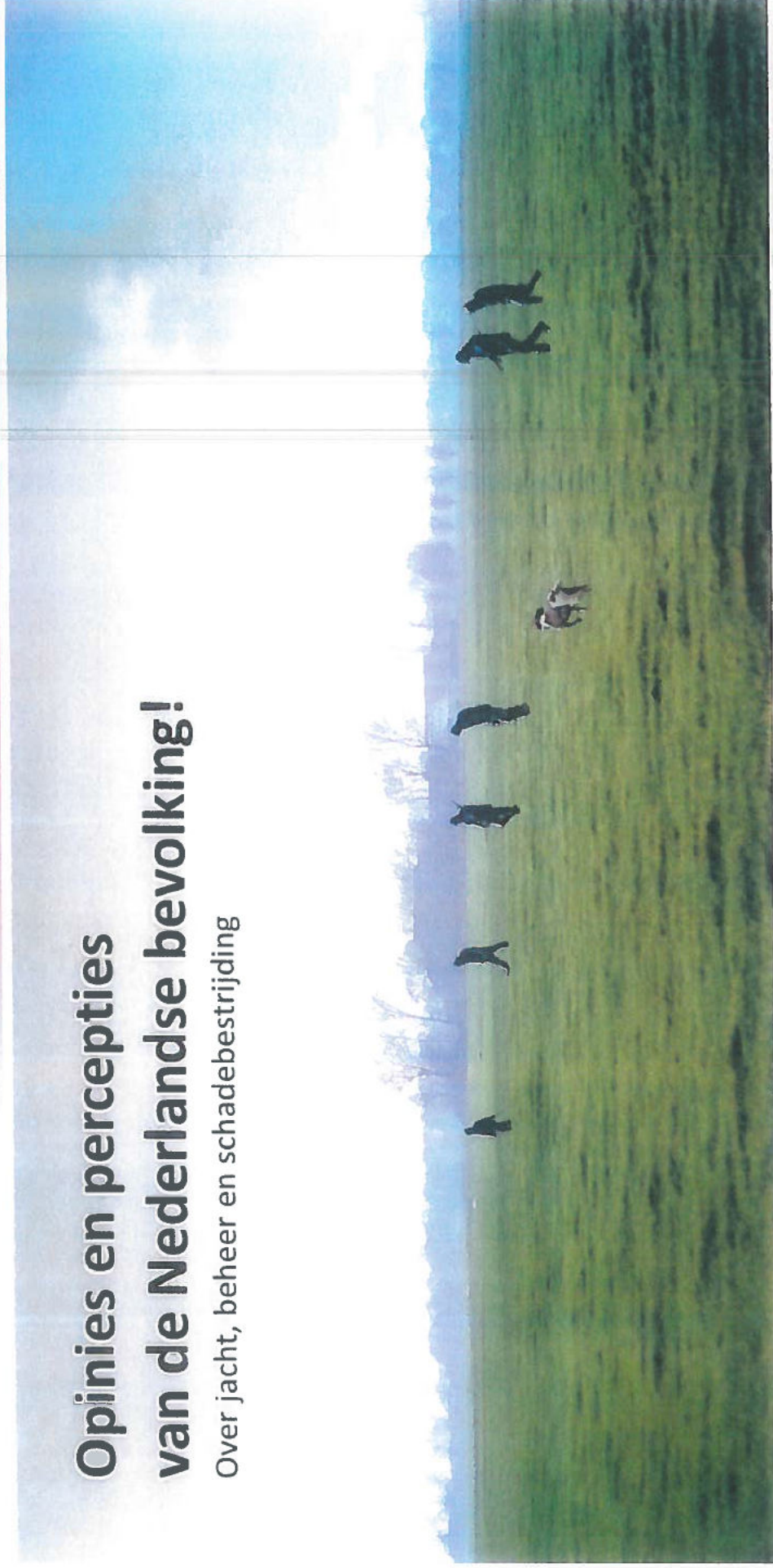
*Daan van Doorn*





# Opinies en percepties van de Nederlandse bevolking!

Over jacht, beheer en schadebestrijding



Onderzoek naar de opinies en percepties van de Nederlandse bevolking met betrekking tot de benutting van wild, in de vorm van jacht, beheer en schadebestrijding

# 1. Onderzoeksopzet

## 1.1 Aanleiding

De Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging (hierna Jagersvereniging te noemen) voert sinds 2005 periodiek onderzoek uit naar het maatschappelijk draagvlak voor de benutting van wild, in de vorm van jacht, beheer en schadebestrijding.

Een beeld van het maatschappelijk draagvlak voor de benutting van wild is belangrijk voor de positie-, beleids- en strategiebepaling van de Jagersvereniging. Om deze reden heeft de Jagersvereniging besloten wederom een uitgebreid en representatief onderzoek uit te laten voeren onder de Nederlandse bevolking om te toetsen wat de werkelijke opinies en percepties van de Nederlandse bevolking zijn.

In 2015 heeft de Jagersvereniging ook een grootschalig onderzoek uitgevoerd onder de Nederlandse bevolking. Het onderzoek van februari 2017 is hier een vervolg op.

Kortom: de Jagersvereniging wil weten hoe er gedacht wordt over jacht in Nederland.



## 1.2 Doelstelling

Het uitvoeren van een representatief onderzoek onder de Nederlandse bevolking met als doel het inzichtelijk maken:

- Van de mate waarin de Nederlandse bevolking bekend is met de plichten, taken en verantwoordelijkheden van jagers
- Hoe de Nederlandse bevolking de benutting van wild, in de vorm van jacht, beheer en schadebestrijding percipieert
- Hoe de Nederlandse bevolking denkt over benutting van wild, in de vorm van jacht, beheer en schadebestrijding

### 3. Verantwoording onderzoek uit 2017

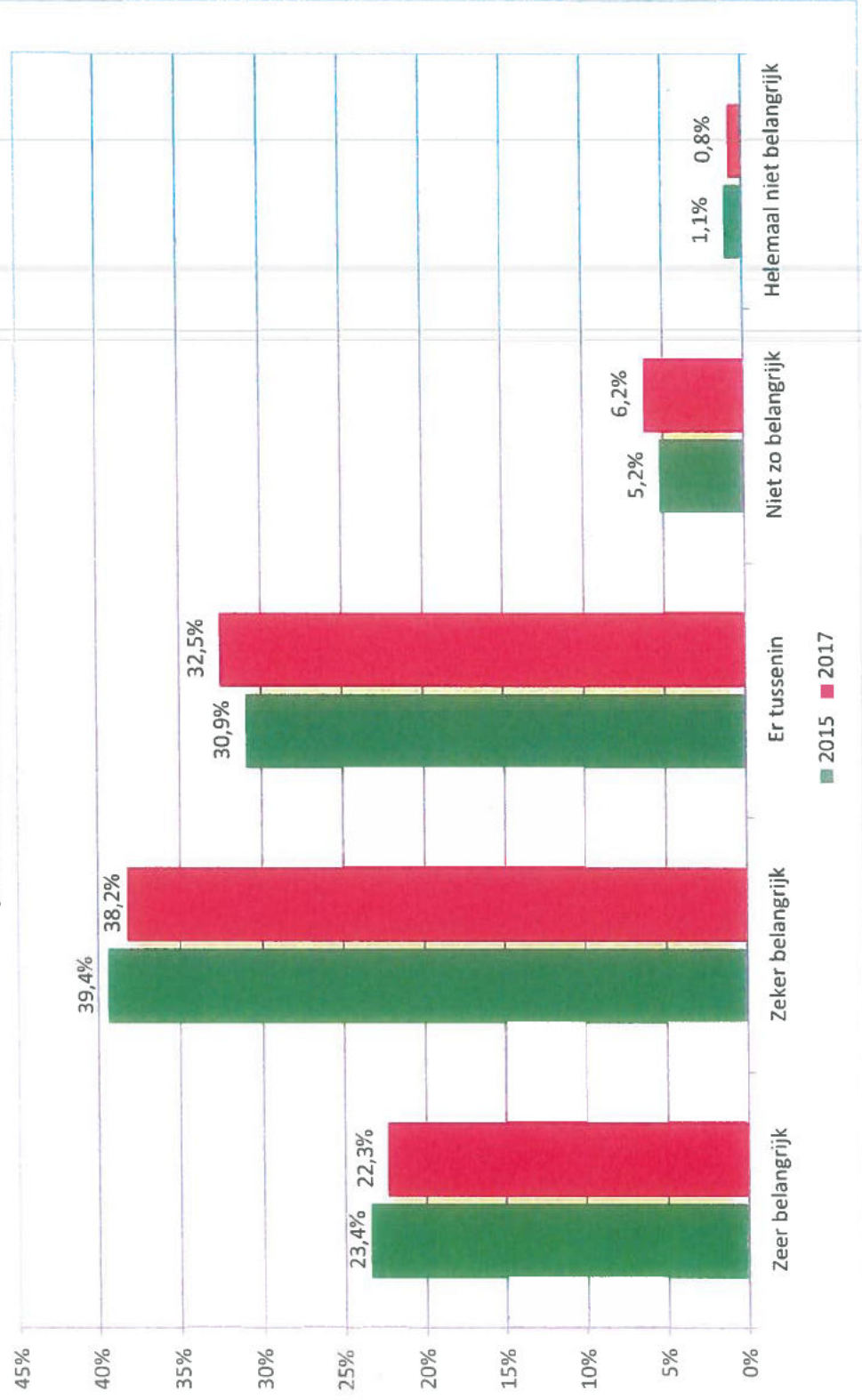
	Aantallen (#) in 2017	In procenten (%) in 2017
Totaal aantal respondenten	2.244	100 %
Respondenten, maar non-starts	55	2 %
Respondent die gestart zijn met het invullen van de vragenlijst	2.189	98%
Respondenten die ergens zijn gestopt met het invullen van de vragenlijst of vragenlijsten die zijn verwijderd door de survey validator*	129	6 %
Respondenten die de vragenlijst volledig hebben ingevuld (completes)	2.061	92 %
Average completion time	8 minuten en 37 seconden	

\* Indien bij het invullen van de vragenlijst afwijkend invulgedrag wordt geconstateerd (bijvoorbeeld een respondent vult overal de eerste invoermogelijkheid in of de respondent vult de vragenlijst in bijvoorbeeld 1 minuut in), dan worden dergelijke vragenlijsten verwijderd uit het onderzoeksbestand en derhalve niet gebruikt voor de analyses en rapportages.



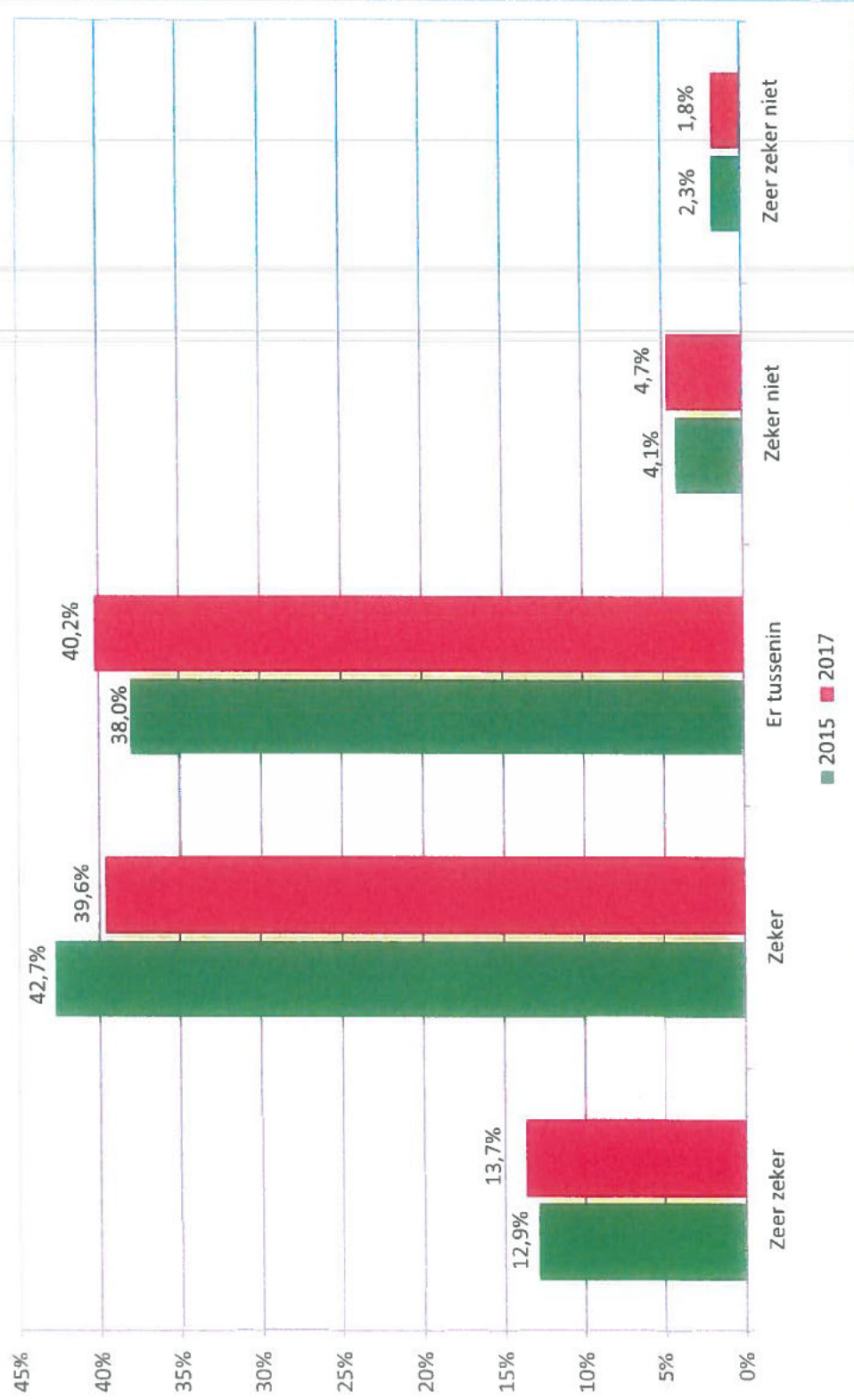
## Jagen en duurzaam voedsel

Hoe belangrijk vindt u het dat u weet waar uw voedsel vandaan komt en wat er in het productieproces mee is gebeurd?



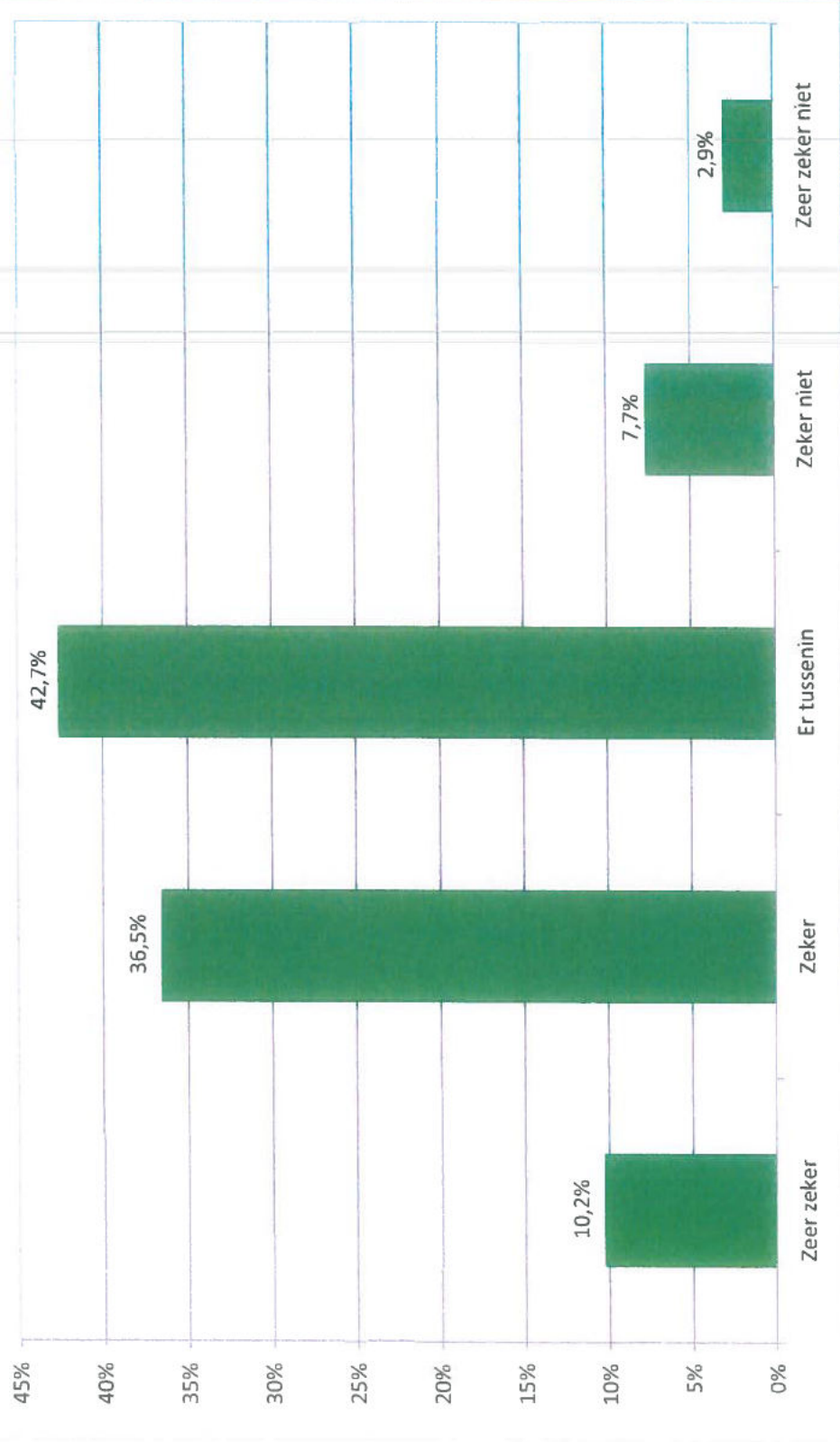
## Jagen en duurzaam voedsel

Duurzame benutting van de natuur voor consumptie vindt plaats bij honing, kastanjes, fruit, groenten, paddenstoelen en vis. Vindt u dat wild ook duurzaam mag worden benut?



## Jagen en duurzaam voedsel

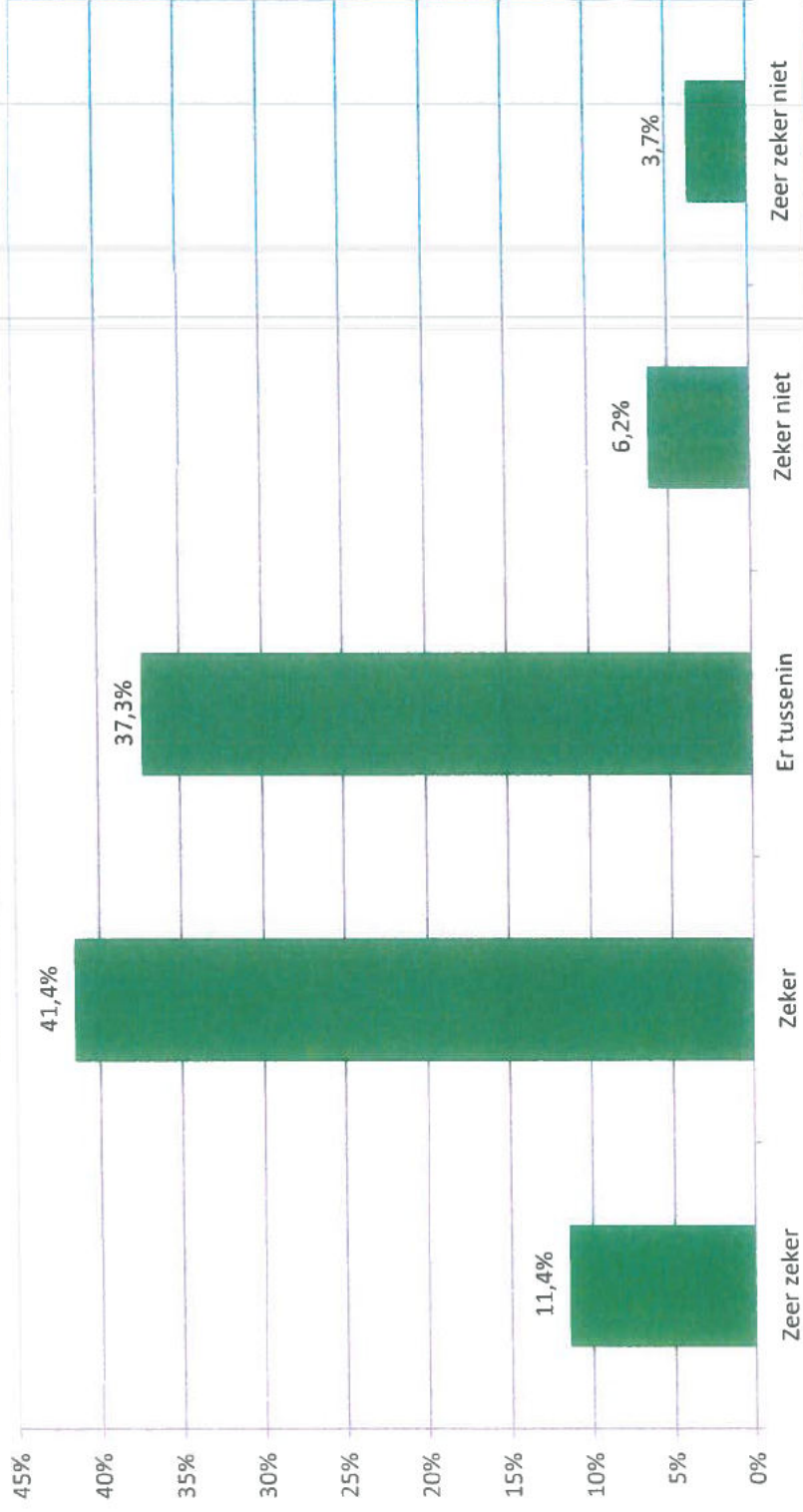
Vindt u dat er meer ruimte moet komen voor duurzame benutting van natuur en landschap, zoals bijvoorbeeld vissen, jagen en wildplukken (2017)?





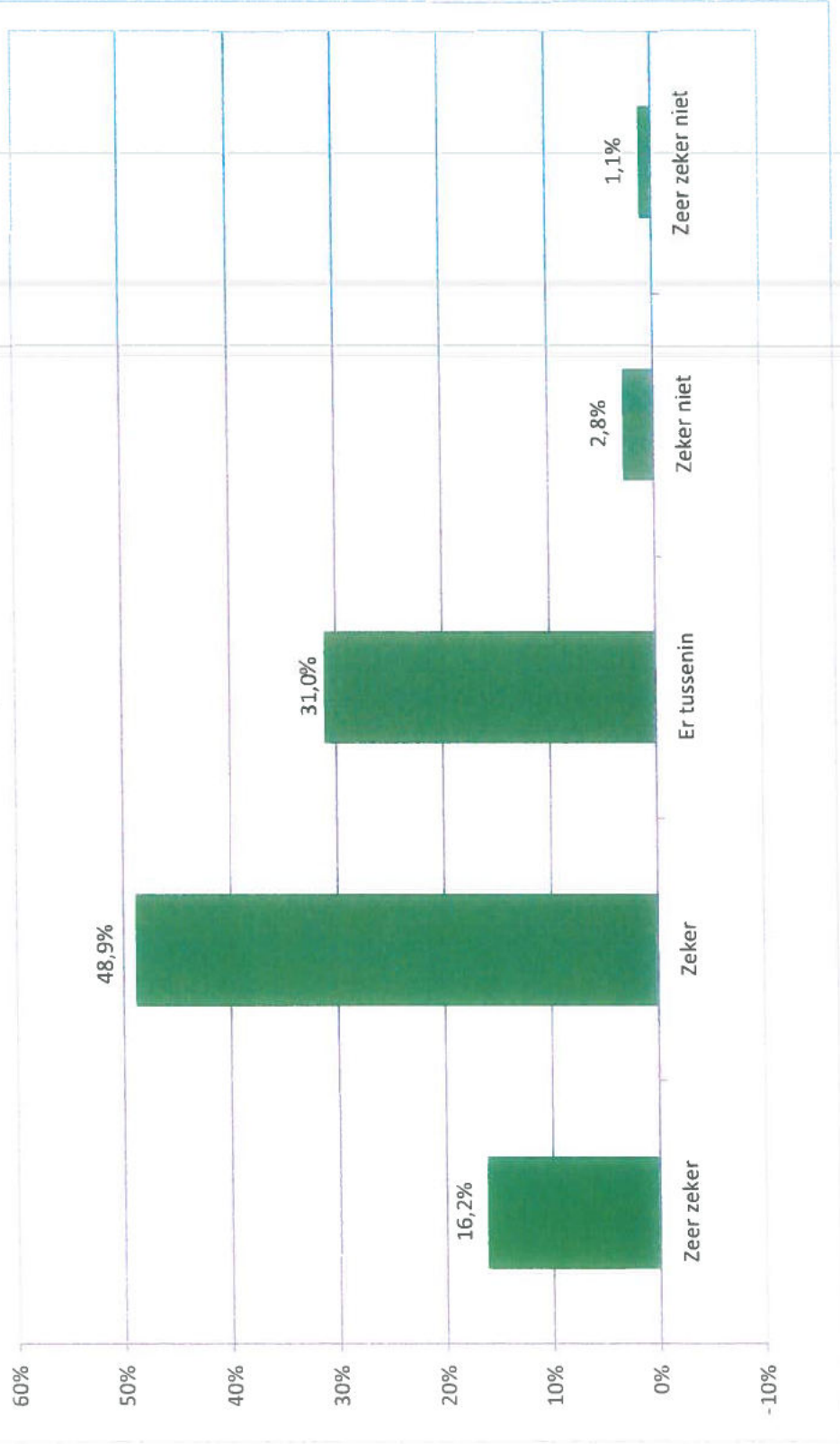
## Jagen, landbouw en natuurbeheer

De wet geeft de jager verantwoordelijkheid voor vijf diersoorten die in zijn veld voorkomen: wilde eend, fazant, haas, konijn en houtduif. Met betrekking tot deze diersoorten moet de jager aan de ene kant zorgen dat er voldoende van zijn zodat de soort voort kan blijven bestaan. Aan de andere kant mogen er weer niet zoveel van zijn dat ze schade aanrichten, bijvoorbeeld aan gewassen op boerenland. Vindt u dat de wet jagers ook die extra verantwoordelijkheid moet geven voor andere diersoorten, zoals ganzen, reeën en wilde zwijnen?



## Jagen en politiek

Vindt u dat de politiek meer ruimte moet bieden om natuur en landschap duurzaam te benutten (2017)?



Nederlandse Jagers vereniging  
De heer D. van Doorn  
Postbus 1165  
3800 BD AMERSFOORT

Kenmerk: 201700005

Den Haag, 30 maart 2017

Geachte heer Van Doorn,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken.

Ik vertrouw erop dat u zult begrijpen dat het voor mij niet mogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

  
Drs. E. Schippers

t.a.v. Verkenner / Informatie Kabinetsformatie 2017  
drs. E.I. Schippers  
p/a Tweede Kamer  
Postbus 20018  
2500 EA Den Haag

Betreft: Informatie Ondernemersonderwerpen - Schaduwbegroting en  
Ondernemersmanifest

Den Haag, 24 maart 2017

Geachte mevrouw Schippers,

*Beste Edith,*

Hierbij stuur ik u twee documenten die wij graag aan u als verkenner en mogelijk informateur doen toekomen.

Het betreft het Ondernemersmanifest, met daarin de voor ondernemers belangrijkste maatregelen te nemen door het nog te formeren kabinet. Gedurende de verkiezingsperiode hebben we dit manifest reeds aan alle lijsttrekkers aangeboden. U treft in de bijlage ook onze Schaduwbegroting 2017. Dit document bevat uitgewerkte plannen om Nederland ondernemender te maken. De Schaduwbegroting is afgelopen maanden besproken met alle lijsttrekkers en relevante woordvoerders en is aangeboden aan Minister Kamp.

Graag zouden wij, te zijner tijd, met de formateur in gesprek treden en onze ideeën toelichten. Gezien de thema's die tijdens de verkiezingen aan de orde zijn gekomen is het perspectief van ondernemers op de economie en arbeidsmarkt zeer waardevol.

Vanzelfsprekend zijn wij op ieder moment tijdens de (in)formatie beschikbaar om nadere informatie en achtergronden aan te leveren.

Met ondernemende groet,

  
Hans Biesheuvel  
Voorzitter ONL voor Ondernemers





# SAMEN NEDERLAND ONDERNEMENDER MAKEN.


## Ondernemersmanifest Tweede Kamerverkiezingen 2017

Ondernemers hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan het economisch herstel na de crisis. Nu is het tijd voor duidelijkheid. Hoe gaan we in de toekomst ons geld verdienen? De door digitalisering en globalisering veranderende economie vergt visie. ONL geeft hier de belangrijkste korte en lange termijn maatregelen om economische groei te realiseren.

 De Wet Werk en Zekerheid moet terug naar de tekentafel. De WWZ werkt niet. Het ontslagrecht is duurder, ingewikkelder en zeer rigide geworden. Het resultaat is dat ondernemers geen medewerkers durven aan te nemen. Repareer deze wet en zorg dat ondernemers weer mensen aan durven te nemen. *Zie p. 106-107 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei".*

Een nieuwe visie voor sterk economisch beleid. De mondiale onrust heeft verregaande gevolgen op de wereldhandel en onze economie. Veranderende verhoudingen en protectionisme maken dat we opnieuw moeten bedenken hoe we in de toekomst ons geld gaan verdienen. Een routekaart naar groei inclusief een sterk handelsbeleid is noodzakelijk voor een sterke en gezonde economie. *Zie p. 8-13 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei".*

Radicaal vereenvoudigen van het belastingstelsel. Het belastingstelsel moet eenvoudig en transparant zijn en groei bevorderen. Een eerlijk systeem voor zowel grote als kleine bedrijven. Uitgangspunten moeten zijn dat arbeid en ondernemen loont. Met een lage vennootschapsbelasting, een uniform btw-tarief en een vlaktaks wordt het belastingstelsel radicaal eenvoudiger. *Zie p. 18, 52, 92-99 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei".*

 De positie van de zelfstandig professional verankeren in de arbeidsmarkt. De Wet DBA moet de prullenbak in en het verouderde arbeidsrecht moet worden aangepast. Zelfstandig professionals moeten een eigen wettelijke en fiscale grondslag krijgen, in plaats van een kwakkelend systeem van modelcontracten. Opdrachtgevers moeten zorgeloos opdrachten kunnen verlenen aan zelfstandig professionals. Opdrachtgevers en ondernemers moeten zekerheid krijgen. *Zie p. 93, 98-99 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei".*

De loondoorbetalingsplicht bij ziekte fors inkorten. Het risico van de loondoorbetalingsplicht bij ziekte ligt te veel eenzijdig op het bord van de werkgever. Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen arbeid gerelateerde ziektegevallen of gebeurtenissen in de privésfeer. De dubbele lasten van de noodzakelijke vervanger zijn niet te dragen. Dit gecombineerd met de verplichtingen onder de Wet Poortwachter, zoals de re-integratieplicht, is voor ondernemers onredelijk en onuitvoerbaar. *Zie p. 87, 95 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei".*

Minder regeldruk door passende regels. Ondernemers moeten kunnen ondernemen en niet tegengehouden worden door starre wet- en regelgeving. Bij de totstandkoming van wetgeving dient rekening gehouden worden met de praktijk en altijd het effect op het bedrijfsleven getoetst te worden. Wetten en regels moeten toekomstbestendig zijn, dat betekent mee kunnen bewegen met technologische en economische ontwikkelingen. *Zie p. 74, 115-116 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei".*



**Verlagen van de lasten op arbeid** is essentieel voor economische groei en werkgelegenheid. Kleinere bedrijven breiden niet uit vanwege de hoge werkgeverslasten. De potentiële groei voor werkgelegenheid zit bij kleine bedrijven die een snelle fase van groei doormaken. Het is belangrijk dat deze ondernemers de ruimte krijgen om meer medewerkers aan te nemen. *Zie p. 82-88 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei"*.

**Permanente ontwikkeling.** Om de arbeidsmarkt ook in de toekomst werkzaam te houden moeten we investeren in de permanente ontwikkeling van (toekomstig) werkenden. Dit betekent dat kinderen de vaardigheden meekrijgen voor de toekomst en dat werkenden zich een leven lang ontwikkelen. Leeftijdsmuurs in het onderwijs dienen onmiddellijk afgeschaft te worden en permanente scholing dient de norm te worden. *Zie p. 12, 66-68 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei"*.

**Toegang tot financiering.** Het verkrijgen van krediet is een steeds grotere uitdaging voor het midden- en klein bedrijf. Goede ideeën moeten financiering kunnen krijgen. Ondernemers hebben toegang nodig tot een groot en divers netwerk van financiers. Het is zaak dat ondernemers wegwijs gemaakt worden in de verschillende financieringsvormen. Financiële kennis, bijvoorbeeld over financieringsaanvragen, dient te worden verbeterd. *Zie p. 100-103 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei"*.

**Innovatiebeleid** is een van de pijlers van het economische beleid en de kern van ons toekomstige verdienvermogen. We moeten naar een purpose driven innovatiebeleid waarbij maatschappelijke vraagstukken worden opgelost. Dit betekent forse opschaling van projecten onder de SBIR-regeling en een flinke hervorming van het topsectorenbeleid. Als launching customer moet de overheid innovatieve bedrijven helpen. *Zie p. 34-35 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei"*.

**Internationaal ondernemen** is belangrijk voor het succes van de Nederlandse economie. De grote uitdaging is om met name de groep kleinere bedrijven te stimuleren en helpen om te gaan exporteren. Dit betekent dat er ondersteuning moet komen op het gebied van kennisontsluiting, exportfinanciering en ondersteuning van Nederlandse diplomaten. *Zie p. 58-63 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei"*.

**Collectieve arbeidsovereenkomsten** moeten teruggebracht worden tot 1 A4'tje. De tijd van gedetailleerde vuistdikke cao-boekwerken is voorbij. Cao's mogen alleen nog maar algemeen verbindend verklaard worden als er maatwerk mogelijk is op individueel bedrijfsniveau. *Zie p. 108, 110-111 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei"*.

**Het vestigingsklimaat** van Nederland moet aantrekkelijk zijn zodat buitenlandse bedrijven hier willen investeren. Hiervoor zijn een excellente (digitale) infrastructuur, een hoog opgeleide bevolking, een stabiel fiscaal klimaat en rechtszekerheid essentieel. *Zie p. 51-53 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei"*.

**Een duurzame en circulaire economie** is de toekomst. Door een stip op de horizon te zetten kan het Nederlandse bedrijfsleven anticiperen en investeren. Consistent duurzaam beleid is belangrijk om nieuwe duurzame markten te creëren. *Zie p. 43-50 ONL Schaduwbegroting 2017 "De Toekomst van Groei"*.



# DE SCHADUWBEGROTING 2017

## DE TOEKOMST VAN GROEI.



SCHADUWKABINET - 9 SEPTEMBER 2016

## SCHADUWBEGROTING 2018: ONDERNEMEN IN 2030.

De markt verandert, vaak sneller dan je als ondernemer kan zien aankomen. Als bedrijf moet je je continu aanpassen aan nieuwe omstandigheden. Groei komt in deze tijd niet meer van het opbouwen van pure massa. De economie is niet meer gebaseerd op het massaal en efficiënt naar de markt brengen van je producten. De economie is 'on demand'. In het jaar 2018 richt de Schaduwbegroting zich op deze uitdagingen: "Hoe zetten we ondernemers optimaal in hun kracht om in te spelen op nieuwe ontwikkelingen." De behoeften van de markt zijn in 2030 totaal anders dan nu. We gaan in 2018 zorgen dat ondernemend Nederland klaarstaat om deze veranderingen om te buigen in kansen.

## SCHADUWBEGROTING 2017: DE TOEKOMST VAN GROEI.

In 2017 is de economie op stoom met een groeicijfer van 2.1%<sup>1</sup>. Voor het derde jaar op rij groeit de economie. Het huishoudboekje van de overheid is veel beter op orde. Het Schaduwkabinet maakt dit jaar 7.56 miljard euro vrij voor investeringen in de Toekomst van Groei. De verdienkracht van ondernemers staat centraal. Zij moeten innoveren en groeien, nieuwe businessmodellen naar de markt brengen en mensen aannemen. De jaren 2008 – 2016 hebben ons doen inzien dat groei niet vanzelfsprekend is. Groei betekent hard werken, investeren, nieuwe producten en diensten ontwikkelen en altijd klaarstaan om je bedrijf te ontwikkelen. De Schaduwbegroting van 2017 staat volledig in het teken van groei. We gaan het overheidsbeleid op zo'n manier inrichten dat groei wordt beloond en dat ondernemers optimaal in stelling gebracht worden om hun bedrijf verder uit te bouwen.

## SCHADUWBEGROTING 2016: SLOOP DE GROEIBARRIÈRES.

Ondernemers blikten in het jaar 2016 weer vooruit nadat de magere jaren van de crisis achter hen zijn gelaten. De groei van de economie kwam uit op 1.8 %<sup>2</sup>. Tegelijkertijd stimuleerde de overheid de economie met het koopkrachtpakket van 5 miljard euro. Het Schaduwkabinet presenteerde voor het jaar 2016 een set maatregelen om de groeibarrières te slechten die na de crisis zo zichtbaar waren. Maatregelen waarmee vooruitgang is geboekt zijn onder andere de aankondiging om de transitievergoeding bij uittreding na ziekte niet meer ten laste te laten komen van ondernemers. Daarnaast wordt voor startups de gebruikelijk loonregeling verlaagd. Op het onderwerp Late Betalingen is een initiatiefwet in de maak. In het jaar 2016 zijn enkele belangrijke maatregelen echter nog niet genomen en het Schaduwkabinet doet hiervoor opnieuw voorstellen. Maatregelen die opnieuw aan de orde komen in het jaar 2017 betreffen onder andere de lasten op arbeid, het ontslagrecht en het stelsel van onze sociale zekerheid.

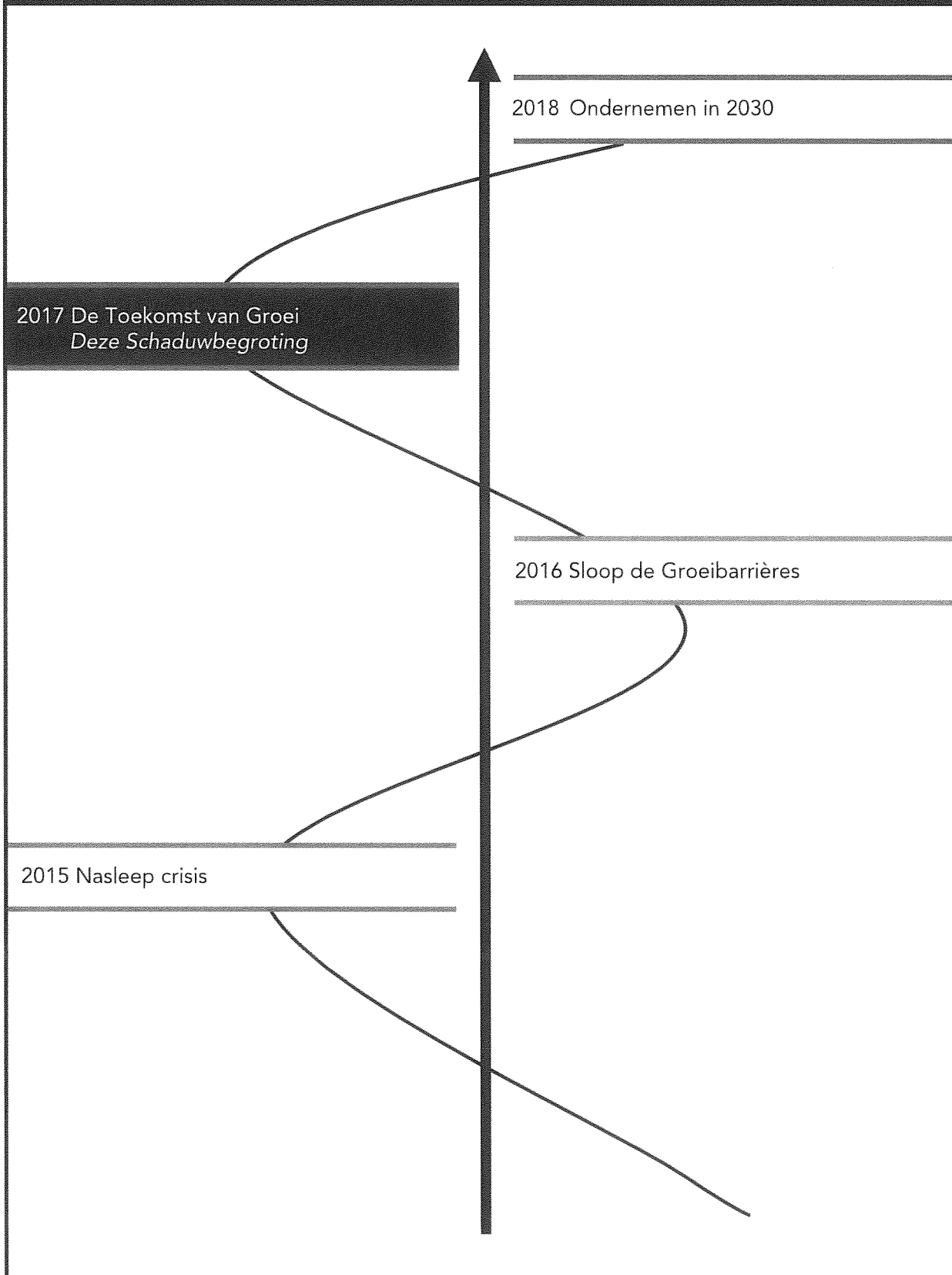
## SCHADUWBEGROTING 2015: NASLEEP CRISIS.

De Schaduwbegroting voor het jaar 2015 was opgesteld tegen de achtergrond van pril herstel. De export toonde tekenen van verbetering, de daling van de huizenprijzen was een halt toegeeroepen. De lastendruk voor bedrijven was echter onverminderd hoog. In totaal zijn de lasten in de jaren 2012, 2013, 2014 met 22,5 miljard gestegen. Toen was het nodig om de overheidsfinanciën weer gezond te krijgen, maar het maakte bedrijven huiverig om te investeren. De werkgelegenheidsmotor stokte en het consumentenvertrouwen bleef laag. De Schaduwbegroting 2015 was erop gericht om een routekaart naar groei te ontwikkelen. Bezuinigen en hervormen waar nodig en ruimte vrijmaken op de overheidsbalans om doeltreffende maatregelen te nemen.

<sup>1</sup> CPB, 2016, Juniraming <http://www.cpb.nl/publicatie/juniraming-2016-economische-voorzichten-2016-en-2017>

<sup>2</sup> CPB, 2015, Juniraming <http://www.cpb.nl/publicatie/juniraming-2015-economische-voorzichten-2015-en-2016>

# Routekaart naar groei: meerjarig overzicht



## OPBOUW SCHADUWBEGROTING 2016

Het Schaduwkabinet heeft voor ogen om de economie op korte termijn weer terug te laten keren naar groeicijfers van minimaal 3%. In het jaar 2017 investeert het Schaduwkabinet een bedrag van 7.56 miljard in de verdienkracht van de Nederlandse economie. Het Schaduwkabinet kiest er voor om een bedrag van 1.17 miljard vrij te maken door bezuinigen op het arbeidsmarktbeleid en de toeslagen. De economie groeit naar verwachting met 2.1% in het jaar 2017<sup>3</sup> waardoor de overheid fors meer ontvangt uit belastingen en premies. Gecombineerd met de maatregelen uit het Regeerakkoord Rutte II weet het Schaduwkabinet substantiële ruimte op de overheidsbegroting vrij te maken voor de thematische programma's Tomorrow's Economy en Internationalisering en voor Investerings- en Lastenverlichtingen.

### DEEL I: VOORWOORD, POLITIEKE EN ECONOMISCHE CONTEXT, BEZUINIGINGSKEUZES EN UITGANGSPUNTEN SCHADUWBEGROTING

In Deel I wordt uiteengezet hoe het huishoudboekje van de overheid er nu uitziet. Hier maakt het Schaduwkabinet duidelijk welke begrotingskeuzes zij voor ogen heeft om te kunnen investeren in het verdienvermogen van de Nederlandse economie.

### DEEL II: THEMATISCH PROGRAMMA TOMORROW'S ECONOMY

In Deel II rolt het Schaduwkabinet het programma Tomorrow's Economy uit. De kansen in de economie van morgen liggen in het stimuleren van innovatie en groei, maar ook in nieuwe markten die ontstaan door de deeleconomie, de circulaire economie en door sociale innovatie.

### DEEL III: THEMATISCH PROGRAMMA INTERNATIONALISERING

In Deel III presenteert het Schaduwkabinet het programma "Internationalisering. We focussen in 2017 op kansen voor ondernemers in het buitenland. Onder meer door de ondersteuning van ondernemers bij de export, door een Minister van Internationale Handel, en door matchmaking in het buitenland.

### DEEL IV: INVESTERINGSAGENDA

In Deel IV wordt een uitgebreide Investeringsagenda gepresenteerd. Deze pijler van de Schaduwbegroting bevat investeringen in onder andere ondernemerschap, de maakindustrie, de zorg en het onderwijs.

### DEEL V: LASTENVERLICHTINGEN

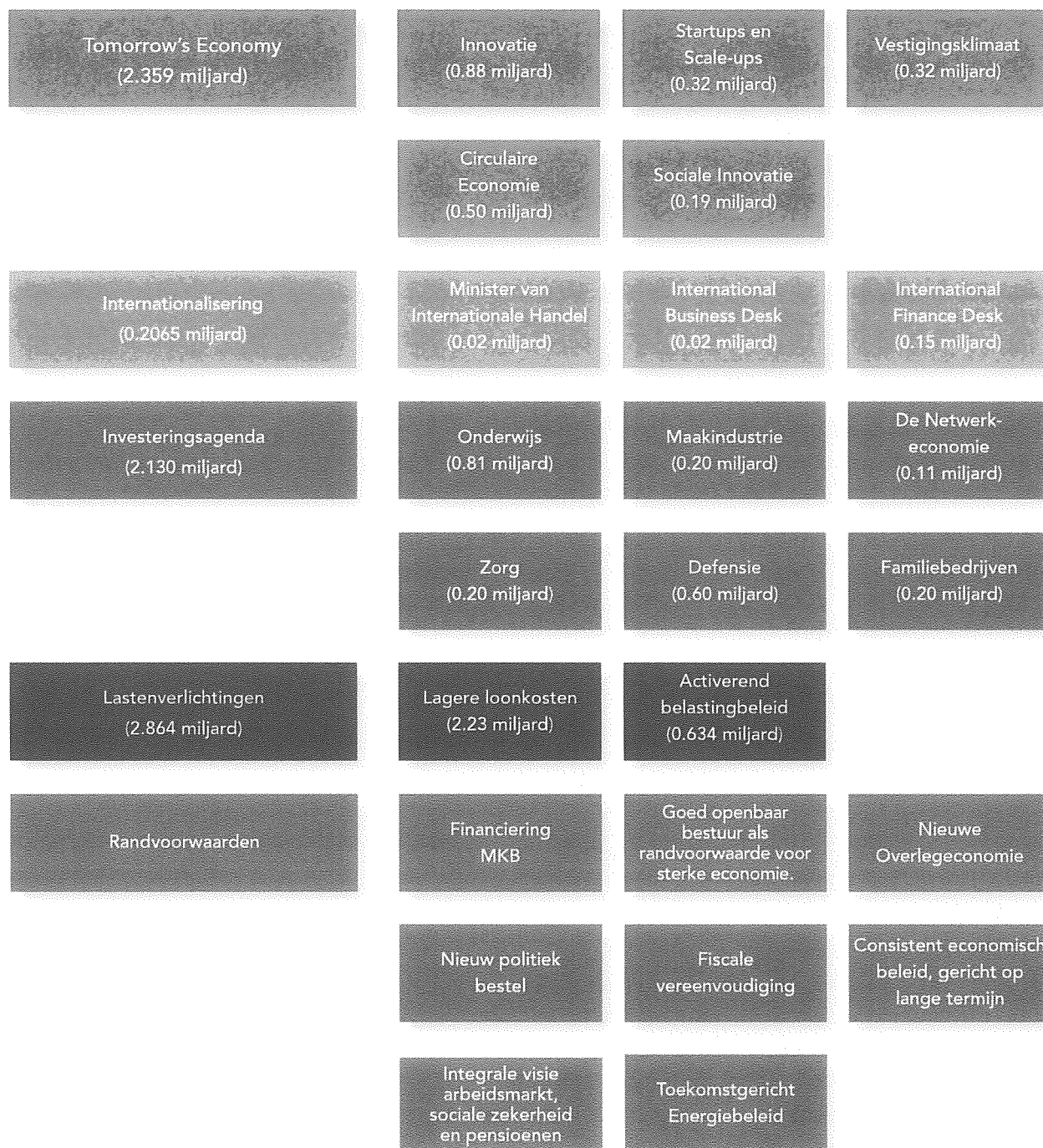
In Deel V schetst het Schaduwkabinet maatregelen om de lasten te verlagen. Voor de werkgelegenheid en het toekomstige verdienmodel van de Nederlandse economie is het cruciaal om de loonkosten voor ondernemers te verlagen en het belastingstelsel door middel van specifieke maatregelen activerender in te richten.

### DEEL VI: RANDVOORWAARDEN

In Deel VI zet het Schaduwkabinet de randvoorwaarden uiteen om het grote economisch potentieel daadwerkelijk te ontketenen. Zonder deze randvoorwaarden zullen investeringen van welke orde dan ook de economie niet terugbrengen naar consistente groeicijfers.

<sup>3</sup> CPB, 2015, Juniraming <http://www.cpb.nl/publicatie/juniraming-2015-economische-vooruitzichten-2015-en-2016>

# DE TOEKOMST VAN GROEI.



Figuur 1: Schematische weergave opbouw Schaduwbegroting 2017

# INHOUDSOPGAVE

## **DEEL I** - De Toekomst van Groei

- 1 Inleiding – ‘Samen Nederland Ondernemender Maken’
- 2 Routekaart naar Groei: Visie van het Schaduwkabinet op de overheidsfinanciën
- 3 Speerpunten van de Schaduwbegroting 2017: De Toekomst van Groei
- 4 Uitgangspunten Schaduwbegroting: Economische en Politieke context
- 5 Bezuinigingskeuzes Schaduwkabinet
- 6 Samenvatting budgettaire ruimte voor de Schaduwbegroting 2017
- 7 Begrotingskeuzes ten opzichte van de miljoenennota 2016

## **DEEL II** - Thematisch Programma: Tomorrow's Economy

- 1 Krachtige focus op innovatiebeleid
- 2 Stimuleren van startups, faciliteren van scale-ups
- 3 Circulaire Economie
- 4 Vestigingsklimaat
- 5 Sociale Innovatie

## **DEEL III** - Thematisch Programma: Internationalisering

- 1 Minister van Internationale Handel
- 2 International Business Desk
- 3 International Finance Desk

## **DEEL IV** - Investeringsagenda

- 1 Onderwijs
- 2 Maakindustrie
- 3 De Netwerkeconomie
- 4 Familiebedrijven
- 5 Zorg
- 6 Defensie

## **DEEL V** - Lastenverlichtingen en een activerend en consistent fiscaal beleid

- 1 Lasten op arbeid
- 2 Een activerend en consistent fiscaal beleid

## **DEEL VI** - Randvoorwaarden

- 1 Fiscale vereenvoudiging
- 2 Financiering van het Midden- en Kleinbedrijf
- 3 Een integrale visie op de arbeidsmarkt, de sociale zekerheid en pensioenen Sociaal Stelsel op de schop
- 4 Nieuwe overlegeconomie & ander cao-systeem
- 5 Nieuw politiek bestel
- 6 Consistent, betrouwbaar en voorspelbaar beleid, gericht op de lange termijn
- 7 Goed openbaar bestuur als randvoorwaarde voor sterke economie





# DEEL I

De Toekomst van Groei.



# DE TOEKOMST VAN GROEI.

## 1 - INLEIDING: SAMEN NEDERLAND ONDERNEMENDER MAKEN

### Geachte inwoner van Nederland,

De Nederlandse economie en maatschappij zijn in transitie. We zijn sinds 2008 overgegaan van een periode van schijnbare zekerheden naar een periode van onzekerheden. Nederland kent een ongekend niveau van welvaart, maar verworven zekerheden staan tegelijk onder druk. Wat zijn onze pensioenen werkelijk waard? Worden er in het middensegment genoeg banen gecreëerd? Stijgen de huizenprijzen en de rente altijd? Komen er altijd tijden van economische groei en welvaart of verliest Nederland langzaam haar positie in de voorhoede van de wereldeconomie? Het zijn vraagstukken waar we als maatschappij een antwoord op moeten hebben.

Met open vizier willen wij perspectief bieden. Een veranderende wereld betekent dat we voor grote uitdagingen staan. Wij zijn er als Schaduwkabinet van overtuigd dat de kansen die ons voorliggen groter zijn dan de bedreigingen. Groei is te regisseren, maar de maatschappij is niet maakbaar. Het zijn ondernemende, wendbare en weerbare burgers en bedrijven die samen op zoek moeten naar manieren om een hoog niveau van welvaart in de samenleving te behouden. Een samenleving met een hoog niveau van welzijn voor alle inwoners in Nederland. Met mensen die werken bij krachtige, concurrerende en adaptieve bedrijven. Met ondernemers die de ruimte hebben om vanuit een unieke kijk op de markt een bedrijf te starten, te groeien en doen floreren.

Nederland is altijd een klein, onafhankelijk en eigengereid land geweest. Wij zijn goed in wat we doen en kunnen wereldwijd de concurrentie aan. Dat doen we al 400 jaar. Het is voor ons geen optie om ons te verschuilen achter de dijken. Globalisering en digitalisering zijn onomkeerbare processen. Concurrentie is wereldwijd. Het antwoord hierop moet altijd zijn dat we in Nederland zo'n sterke uitgangspositie opbouwen dat we de uitdagingen die hiermee gepaard gaan kunnen benutten als kansen. We moeten als klein land harder groeien dan onze grotere buren. Dat is de manier om ook maatschappelijke uitdagingen te betalen en ons niveau van welvaart te behouden.

Groeiend nationalisme, in Nederland, maar ook in de landen om ons heen, bieden we een antwoord door te zorgen dat iedere Nederlander mee profiteert van groeiende welvaart. Door samen te werken met internationale partners banen we ons een weg in een instabiele wereld. Geopolitieke ontwikkelingen zoals de opkomst van China, de nadrukkelijker manifestatie van Rusland en de crises in het Midden-Oosten gaan we samen te lijf. De aankomende uittreding van het Verenigd Koninkrijk moet de aanzet geven tot een hervorming van de Europese Unie. De interne markt moet verder worden afgemaakt. We moeten grensoverschrijdende problemen samen aanpakken en er moet werk gemaakt worden van de democratische legitimiteit van de EU. Het immigratievraagstuk heeft een Europees antwoord.

### Beste burger,

Als burger wil je leven in een veilig land. Je wilt zekerheid dat je beschermd bent bij een inkomensval na ontslag of ziekte. Je wilt een gezin kunnen onderhouden, een bestaan opbouwen en jezelf ontplooiën. Je wilt toegang tot de beste zorg die in de wereld beschikbaar is. Eenieder is verantwoordelijk voor zijn of haar eigen

toekomst. Een eerlijke uitgangspositie, met gelijke kansen en mogelijkheden is essentieel om deze toekomst vorm te kunnen geven.

Onder druk van de digitalisering en robotisering zullen de wereld en de economie fundamenteel veranderen. Dit biedt kansen en bedreigingen. Er worden mogelijkheden gecreëerd voor nieuwe vormen van welvaart. Repetitieve taken worden uit handen genomen en robots stellen ons in staat onze tijd op andere activiteiten te richten. Er komt meer ruimte voor banen met persoonlijk contact. De focus komt te liggen op het toevoegen van waarde door creativiteit en het combineren van technologische toepassingen. Technologie verweeft zich meer en meer met ons leven.

De keerzijde is dat deze kansen omslaan in bedreigingen als we de economie en maatschappij niet weten aan te passen aan de uitdagingen van de nieuwe economie. Digitalisering en robotisering leiden nu al tot baanverlies. Alles dat geautomatiseerd kan worden, zal niet meer door mensen worden verricht.

Onze uitdagingen de komende jaren is om toe te werken naar een adaptieve economie met weerbare burgers. De vruchten van de nieuwe economie zullen op een eerlijke manier verdeeld moeten worden en iedereen moet evenredig in staat zijn om kansen te grijpen. De inrichting van het onderwijs en de sociale zekerheid zijn cruciale elementen om deze omslag te maken.

### **Beste medewerker,**

Wij staan iedere dag samen op de werkvloer. Wij zijn van elkaar afhankelijk. Als ondernemer vragen we je om een deel van je tijd, kennis en vaardigheden ter beschikking te stellen voor het succes van onze bedrijven. Hier staan salaris, pensioen, zekerheden, leuke collega's, persoonlijke ontwikkeling en nuttig werk tegenover.

Als gevolg van de uitdagingen van de economie van vandaag verandert ook onze relatie. De baan voor het leven wordt steeds meer een unicum. Als ondernemers zijn wij direct verantwoordelijk voor het naar de markt brengen van nieuwe technologie en de digitalisering van de samenleving. Wij scheppen nieuwe banen maar kunnen niet beloven dat in iedere sector altijd evenveel werk blijft. Tegelijkertijd hebben wij ook de verantwoordelijkheid om te zorgen dat jouw persoonlijke ontwikkeling continu doorgaat vanaf het moment dat je bij ons aan de slag gaat. Met onze bedrijven concurreren wij op een hoog niveau op basis van kennis, vakmanschap en kwaliteit.

Een leven lang leren en een hoog niveau van sociale zekerheid is voor ons beiden van belang. Het leven draait niet om werk maar werk is wel een essentieel onderdeel van het leven. Persoonlijke ontwikkeling en het vinden van goed personeel zijn twee kanten van dezelfde medaille.

De Schaduwbegroting schetst maatregelen om de banengroei een flinke stimulans te geven. We openen de aanval op de loonkosten en zetten het mes in het toeslagenstelsel. De Wet Werk en Zekerheid moet terug naar de tekentafel en plicht om het loon twee jaar door te betalen bij ziekte weegt te zwaar op met name kleinere bedrijven. Deze maatregelen zijn echter essentieel om de banenmotor draaiende te houden. Nieuwe banen worden voor bijna 100% geschapen door startende bedrijven in hun groeifase. De traditionele multinational met duizenden mensen op de loonlijst krimpt alleen maar in.

Als ondernemers doen wij met deze Schaduwbegroting voorstellen om meer lucht te scheppen op de arbeidsmarkt. Onze plannen voorzien in winstdelingsregelingen voor jou als medewerker en we willen dat de loonkosten mee kunnen ademen met het succes van het bedrijf, maar ook met mindere periodes. We willen experimenteeruimte binnen het ontslagrecht zodat we samen arbeidscontracten overeen kunnen komen die de risico's voor ondernemers verminderen maar die ook kwetsbare groepen zoals ouderen en herintreders na ziekte sneller weer aan een baan helpen. Ons voorstel voor het employabilitycontract is erop gericht om een leven lang leren en persoonlijke ontwikkeling gemeengoed te maken bij zowel werkgever als werknemer. We introduceren scholingsregelingen en vragen daar een deel flexibiliteit voor terug. Onze plannen om economische groei te stimuleren dragen er aan bij dat jij er in het netto-salaris op vooruit kan gaan. Wij maken samen de arbeidsmarkt en economie. Samen met jou willen wij Nederland ondernemender maken. We willen wendbare en weerbare medewerkers die werken bij succesvolle ondernemingen.

### **Beste ondernemer,**

Jij zorgt voor belastinginkomsten, je verschaft werk, er leven gezinnen van jouw bedrijf, je brengt technologie naar de markt en je zorgt er voor dat hoogwaardig kenniswerk in Nederland gedaan kan worden. Jij bent een essentieel onderdeel van de adaptieve economie. Als ondernemer bouw je een bedrijf op basis van kansen die anderen niet zien of niet grijpen. Jij springt in het diepe en durft daarmee je eigen zekerheden op het spel te zetten. De groei van jouw bedrijf zorgt er weer voor dat er voor anderen kansen ontstaan.

Fundamentele veranderingen in de economie en maatschappij bieden bij uitstek kansen voor ondernemers. Door nieuwe technologie kan je goedkoper produceren. Of je nu als groothandel het magazijn slimmer inricht, als zelfstandig professional je boekhouding automatiseert, of als ondernemer in de zorg door middel van nieuwe technologie zorgt dat ouderen meer persoonlijke aandacht krijgen. Jij bent de sleutel tot grote maatschappelijke uitdagingen. Er liggen kansen waar vanuit ondernemerschap een antwoord nodig is, bijvoorbeeld de noodzaak tot verduurzaming, door de vergrijzende samenleving, uitdagingen in de zorg of de deeleconomie. In de persoonlijke dienstverlening is nog een hele markt te creëren.

Onze maatregelen zijn erop gericht om het verdienvermogen van jouw bedrijf te vergroten. Jij hebt flexibiliteit nodig, je wilt lage lasten en ruimte om te investeren, je wilt innoveren en verantwoord risico's kunnen aangaan. Deze Schaduwbegroting draagt op ieder van deze punten oplossingen aan. Op 9 september laten wij jouw stem horen.

### **Beste politicus,**

Deze Schaduwbegroting biedt houvast om breed gedragen oplossingen op tafel te leggen. Gezien de samenstelling van de Eerste Kamer is dit ook onvermijdelijk. Een brede coalitie van vier of meer partijen is waarschijnlijk noodzakelijk om als regering een stabiele koers te kunnen varen. Om de grote uitdagingen in onze maatschappij aan te pakken is een heldere stip op de horizon nodig. Het Schaduwkabinet nodigt alle politieke partijen uit om op basis van de in deze Schaduwbegroting voorgestelde maatregelen richting te geven aan alle spelers in de economie. Op deze manier komt de kracht van ondernemerschap en innovatie het beste naar voren.

Beleid gericht op het verdienvermogen van de Nederlandse economie op de lange termijn is noodzakelijk. Koopkrachtplaatjes en waan van de dag zijn vaak leidend. Voor investeringen en het bepalen van de strategie bij bedrijven is dit funest. Een stip op de horizon is de enige manier om private investeerders, banken en grote vermogensbeheerders zoals pensioenfondsen te bewegen de grote uitdagingen van onze tijd te financieren. Daarbij moeten de doelstellingen helder worden gedefinieerd. Het is lastig om de aanpak van maatschappelijke uitdagingen te organiseren als de implementatie meer tijd vergt dan een kabinetsperiode. Dat zien we bij vraagstukken rondom de energievoorziening, infrastructurele projecten en de circulaire economie. Dit zijn uitdagingen voor de komende 20 jaar. De afgelopen jaren is de richting van beleid vaak gewijzigd. Er zijn bezuinigingen maar ook investeringen geweest in de zorg en bij het ministerie van defensie. Schoonmakers in dienst van de overheid zijn afgestoten en vervolgens weer in dienst genomen.

Het Schaduwkabinet drukt u op het hart om samen te werken en te zoeken naar gemeenschappelijke doelen voor de langere termijn. Besluitvorming in cycli van 4 jaar of korter zorgt er voor dat echte meerjarige investeringsprogramma's niet van de grond kunnen komen. U moet het aandurven om te zoeken naar brede meerderheden om vervolgens wél die stip op de horizon te zetten.



### **Geachte leden van het kabinet,**

Voor u ligt een grote uitdaging. De welvaart en het welzijn van de bevolking neemt toe en de economie groeit. Tegelijkertijd heerst er angst en onzekerheid. Verworven rechten staan onder druk. U heeft de taak om de economie en samenleving een bepaalde richting op te sturen. Hierin staat wendbaarheid van burgers en bedrijven centraal. U creëert de uitgangspositie van waaruit burgers en ondernemers hun plaats in de wereld veroveren. In deze Schaduwbegroting zetten wij uiteen hoe we met maatregelen op onder andere het gebied van innovatie, het onderwijs, de digitale economie en door hervormingen in het belastingstelsel en de arbeidsmarkt op meerdere vlakken de groeimotoren van de Nederlandse economie harder kunnen laten draaien.

Innovatie ontstaat wanneer ondernemers kansen zien om technologie te ontwikkelen, op een nieuwe manier toe te passen of business modellen te combineren. Ondernemers investeren geld, tijd en kennis en springen in het diepe. Nieuwe ideeën worden naar de markt gebracht en ontstaan in ecosystemen tussen kleine en grote bedrijven en in samenwerking met (semi-)publieke kennisinstellingen, onderzoeksinstituten en de overheid. Met name voor baanbrekende innovatie en fundamentele kennis is een betrokken overheid essentieel. Ondernemers kunnen hun rol pas vervullen als er een business case ligt. Het Schaduwkabinet staat een innovatiebeleid voor waar de overheid actief investeert in de grote uitdagingen van vandaag. Toekomstgericht innovatiebeleid is dynamisch en staat ondernemers met baanbrekende plannen financieel bij. De overheid koopt oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen in en fungeert als launching customer voor sociale ondernemers, startups en voor projecten gericht op het verduurzamen van de economie.



Nederland staat voor grote uitdagingen in het klimaatbeleid en de transitie naar een circulaire economie. Aan u de taak om de kosten van de uitstoot van CO<sub>2</sub> en het gebruik van grondstoffen te internaliseren in de kostprijs van productieprocessen. U zet de standaarden in het productieproces en kan verbruik belasten. Nederlandse ondernemers leveren hoogwaardige kennis, werken met de nieuwste technologie en leveren concurrerende producten. Wij durven die uitdagingen wel aan. U kunt onze business case ondersteunen door tegelijkertijd een verschuiving in te zetten van belasten van arbeid naar belasten van verbruik en gebruik.

Er liggen grote kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven door wereldwijd producten en diensten te verkopen. De wereld globaliseert en zelfs de kleinste bedrijven kunnen multinational zijn. Landen als China en India veranderen langzaam van fabrieken in winkelcentra. De markt buiten Nederland, en zelfs buiten de EU, wordt alsnog groter. Internationale handel is altijd al een pijler onder de Nederlandse economie geweest maar het belang wordt alleen maar groter. Ondernemers rekenen op u om ervoor te zorgen dat zaken doen makkelijker wordt binnen de Europese interne markt, maar ook met onze partners in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

De arbeidsmarkt ondergaat een transitie. De baan voor het leven bestaat niet meer. Mensen wisselen vaker van baan, vaker van sector en doorlopen gedurende het leven meerdere carrières. De lasten en risico's van werkgeverschap kunnen niet eenzijdig op het bord van de ondernemer blijven liggen. In deze Schaduwbegroting openen wij de aanval op de WIG en zetten we het mes in het toeslagenbeleid. Deze maatregelen zijn noodzakelijk. De arbeidsmarkt is blijvend veranderd en moet aansluiting vinden bij de economie van vandaag. Een hoog niveau van sociale zekerheid is te combineren met flexibiliteit voor ondernemers met mensen in dienst. Maar dan moet u wel knopen durven doorhakken. De zekerheden voor onze medewerkers moeten arbeidsvormneutraal worden. Geen alles of niets tussen vaste en flexibele contracten. Meer ruimte voor scholing. Meer ruimte voor maatwerk. Geen knellende dictaten door vuistdikke cao's algemeen verbindend te verklaren op heterogene sectoren.

Het onderwijs moet zich kunnen aanpassen aan de vraag van de economie. Een leven lang leren moet de norm zijn. Her- en omscholen moet makkelijker worden en de leeftijdsbarrières in het onderwijs moeten worden doorbroken. Onderwijsprogramma's moeten dynamisch worden ingericht en een vak als programmeren verdient een net zo sterke plaats als Frans en Duits.

Voor het jaar 2017 presenteren wij u een uitgebreide set maatregelen om op al deze punten het ondernemingsklimaat in Nederland te verbeteren. Met het oog op de formatie na de verkiezingen in 2017 doen wij ideeën uit de doeken om het belastingstelsel radicaal te vereenvoudigen en het vestigingsklimaat te verbeteren. Wij rekenen erop dat u voorsorteert op de grote uitdagingen waar de economie en maatschappij voor staan.

## **Beste lezer,**

Deze Schaduwbegroting is tot stand gekomen met medewerking van een zeer groot aantal ondernemers, experts, academici en anderszins betrokkenen. Het is het product van co-creatie en een samensmelting van ideeën. Als ONL voor Ondernemers en als Schaduwkabinet zijn wij vereerd dat er zoveel mensen hun kennis en expertise tot onze beschikking hebben willen stellen. Er zijn talloze individuele gesprekken, e-mails van ondernemers, peilingen en themasessies vooraf gegaan aan de totstandkoming van onze begroting voor 2017. Wij zijn er trots op dat al deze mensen hun gedachten hebben willen delen. Door hun ingevingen is de Schaduwbegroting inhoudelijk sterk verbeterd.

Het is onze intentie geweest om met de maatregelen die wij presenteren een goede balans te vinden tussen uiteenlopende belangen. Daarbij hebben wij gemerkt dat voor iedereen uiteindelijk dezelfde zaken van belang zijn als het aankomt op beleid maken: Het doel moet helder zijn. De meest verstandige beleidsroute op zowel de korte als de lange termijn moet leidend zijn. Belangen van de generatie van morgen moeten net zo zwaar worden gewogen als belangen van de generatie van vandaag. Wij menen dat onze voorgestelde maatregelen

en onze routekaart naar groei deze principes eer aan doen. Onze maatregelen zijn realistisch en kunnen daadwerkelijk worden uitgevoerd door het aankomende Kabinet. Onze aanpak om structurele groeicijfers van meer dan 3% op te tekenen ligt binnen bereik. Hiervoor is het wel nodig om fundamentele keuzes te – durven - maken.

De Schaduwbegroting is opgetekend op het moment dat nieuwe verkiezingen en een nieuwe kabinetsformatie in zicht zijn. Wij hopen met deze Schaduwbegroting handvatten te bieden om daadwerkelijk te investeren in een veerkrachtige sterke economie, met als fundament een samenleving van weerbare, gelukkige en goed opgeleide burgers.

ONL voor Ondernemers hanteert al drie jaar hetzelfde motto. We luisteren, we komen in actie en we boeken resultaat. We luisteren oprecht. Het aantal e-mails, evenementen en gesprekken is overweldigend, maar ze zijn zo ontzettend waardevol. We halen onze ideeën op bij ondernemers en in de maatschappij. De actie die we nemen is altijd constructief en op basis van een verstandig alternatief. Onze plannen zijn uitvoerbaar en realistisch. En we hebben invloed. De hervorming van de arbeidsmarkt zal bij de volgende formatie één van de grote onderwerpen zijn. De relatie tussen ondernemers en banken staat al sinds 2008 onder druk, maar we zijn bezig met het herstellen van het vertrouwen. Er is een serie maatregelen in gang gezet om de positie van kleine leveranciers ten opzichte van hun grote afnemers te verbeteren. We zien dat er geluisterd wordt als het gaat om hervorming van het belastingstelsel.

Eenieder die de afgelopen jaren met ons meegeacht heeft, of ons heeft ondersteund bij ONL voor Ondernemers, deelt met ons een gemeenschappelijk doel: Nederland Ondernemender Maken. Wij zijn er van overtuigd dat als we daar in slagen dat Nederland als geheel een nóg mooier land wordt om te wonen, te werken, te leven en te ondernemen.

Ik wens u veel leesplezier en hoop deze Schaduwbegroting voor velen een bron van inspiratie is. Ondernemers staan klaar om de toekomst van groei mede vorm te geven.

*Hans Biesheuvel,  
Namens het Schaduwkabinet,*

Schaduwministers	Portefeuille	Schaduwministers	Portefeuille
Hans Biesheuvel	Algemene Zaken	Adjiedj Bakas	Innovatie
Peter Paul de Vries	Financiën	Talitha Muusse	Social Entrepreneurship
Arnoud Boot	Toekomst en houdbaarheid Financieel Stelsel	Arko van Brakel	Onderwijs en Ondernemerschap
Mirjam Bink	Startups en Regeldrukvermindering	Dennis Wiersma	De Toekomst van Werk
Aad Ouborg	Internationaal Zakendoen	Arjanneke Teeuw	Familiebedrijven
Marga Hoek	Tomorrow's Economy	Mildred Hofkes	Bestuurlijke Vernieuwing
Rob de Wijk	Veiligheid en Cybersecurity	Peter Arensman	Van Starter naar Groeier



# CONCRETE MAATREGELEN

Structureel verlagen van de lasten op arbeid  
(Korte termijn)

Wet Werk en Zekerheid terug naar de tekentafel  
(Korte termijn)

Verkorten Loondoorbetaling bij Ziekte  
(Korte termijn)

Purpose-driven innovatiebeleid door middel van Innovation Calls  
(Korte termijn)

Winstdelingsregeling voor medewerkers  
(Korte termijn)

Minister van Internationale Handel  
(Korte termijn)

Proeftuinregeling voor Education Hubs  
(Korte termijn)

Particuliere investeringen in startups worden fiscaal aftrekbaar  
(Korte termijn)

Figuur 2: Overzicht concrete maatregelen.

# CONCRETE MAATREGELEN

Radicaal vereenvoudigen van het belastingstelsel  
(Middellange termijn)

Afschaffen Algemeen Verbindend Verklaring cao's  
(Middellange termijn)

Digitale Infrastructuur als derde Mainport  
(Middellange termijn)

Het Ambachtcollege: van minor tot meester  
(Middellange termijn)

Juridische Entiteit voor Social Enterprises  
(Middellange termijn)

Overheid als launching customer voor startups,  
circulaire economie en sociale innovatie  
(Middellange termijn)

Ombudsman voor ondernemers  
(Middellange termijn)

Verlagen Collectieve Lastendruk met 50 miljard euro  
(Lange termijn)

Verdubbeling van de uitgaven aan innovatie  
(Lange termijn)



## 2 - ROUTEKAART NAAR GROEI: VISIE VAN HET SCHADUWKABINET OP DE OVERHEIDSFINANCIËN

De Schaduwbegroting 2017 bouwt voort op de fundamenteën van de Schaduwbegroting 2016. Opnieuw zal de focus liggen op een combinatie van investeren, lastenverlichting en het voldoen aan de randvoorwaarden voor economische groei. Voor het jaar 2017 heeft het Schaduwkabinet daarnaast twee thematische programma's ontwikkeld: Tomorrow's Economy en Internationalisering. Deze programma's lichten de maatregelen uit die nodig zijn om in te spelen op de grootste economische ontwikkelingen van vandaag.

De lijn van tegelijkertijd bezuinigen en investeren uit de Schaduwbegroting van 2015 en 2016 wordt doorgetrokken. De overheidsfinanciën moeten gezond zijn, onafhankelijk van economische groei en incidentele meevallers. Dit is de enige manier om een gezonde buffer op te bouwen bij economische tegenwind. Het Schaduwkabinet repareert het dak als de zon schijnt. Dit houdt in dat er dit jaar opnieuw een ambitieuze agenda wordt geponeerd. De bezuinigingskeuzes die het Schaduwkabinet maakt worden onverkort ingezet voor investeringen en lastenverlichting. Hierdoor blijft de koopkracht in Nederland op orde, maar wordt er wel een duidelijke draai gemaakt richting activerende overheidsfinanciën.

Het huidige beleid om te investeren in het toekomstige verdienvermogen is verre van ambitieus. De lasten zijn dusdanig hoog dat de prikkel wordt weggenomen om te innoveren en te investeren. Het arbeidsmarktbeleid en het stelsel van onze sociale zekerheid zijn nog steeds grotendeels gebaseerd op de economie zoals deze functioneerde in de jaren 70. **Onder het thema "De Toekomst van Groei" presenteert de Schaduwbegroting 2017 concrete maatregelen om het fundament van de economie te versterken.** Daarbij worden ook de consequenties voor de begroting aan de uitgavenkant uiteengezet.

Een situatie zoals in 2012, waarbij de lasten met het Kunduz-akkoord in één keer met 12 miljard euro zijn verhoogd, moet te allen tijde worden voorkomen. Het totaal aan lastenverzwaringen over de periode 2012-2016 staat inmiddels op 20,1 miljard<sup>4</sup>. In het jaar 2016 zijn de lasten voor burgers met 2.3 miljard euro afgenomen, maar voor bedrijven verhoogd met 0.9 miljard euro. Het bezuinigingspakket in 2012 was dusdanig fors dat het consumentenvertrouwen tot een dieptepunt daalde. De vraag is gedurende de crisisjaren in Nederland veel harder gedaald dan over het gemiddelde in de Eurozone<sup>5</sup>. Hierdoor is een negatieve spiraal in werking gezet die de algehele economische groei in Nederland veel schade heeft toegebracht. Om dit in de toekomst te voorkomen moet de vrij besteedbare begrotingsruimte van de overheid omhoog.

### **Aanpak Schaduwbegroting: 7.56 miljard aan begrotingsruimte voor De Toekomst van Groei.**

De Rijksbegroting voor het jaar 2017 moet de aanzet zijn voor het herinrichten van de uitgavenstroom van de overheid. Een hernieuwde focus op groei en investeringen. Een focus op lastenverlichtingen om de onzichtbare hand van ondernemerschap haar werk te laten doen. Om te investeren. Om te innoveren. Om banen te scheppen.

Onder het programma "De Toekomst van Groei" presenteert de Schaduwbegroting 2017 twee thema's om het verdienvermogen van de Nederlandse economie te versterken. Het thema "Tomorrow's Economy" krijgt een

<sup>4</sup> Macro Economische Verkenning, 2016. Beleidsmatige lastenontwikkeling, pagina 72. MEV 2015. Beleidsmatige lastenontwikkeling, pagina 69. MEV 2014. Beleidsmatige lastenontwikkeling, pagina 72.

<sup>5</sup> European Economic Forecast, Spring 2015, pagina 156 [http://ec.europa.eu/economy\\_finance/publications/european\\_economy/2015/pdf/ee2\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/pdf/ee2_en.pdf)

budget van 2.359 Miljard euro en het thema "Internationalisering" een budget van 206.5 miljoen euro. Het Schaduwkabinet ziet grote kansen voor ondernemers om in te spelen op de ontwikkelingen van de economie, mits hiervoor de juiste randvoorwaarden worden geschapen. Dit betekent dat zowel het bedrijfsleven als de overheid moeten durven investeren. Hierbij gaat het om harde assets zoals infrastructuur en machines, maar net zo goed om kennis, vaardigheden, publiek-private samenwerking en onderzoek.

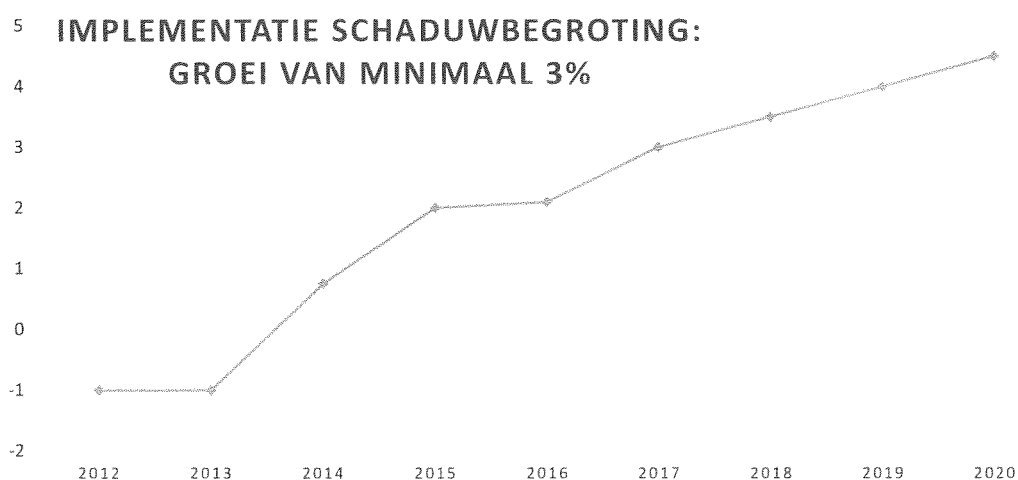
De economische en politieke context waarin deze Schaduwbegroting tot stand is gekomen staat beschreven in hoofdstuk 3 van dit deel van de Schaduwbegroting. Hierin is uitgewerkt op welke manier er een bedrag van 7.56 miljard beschikbaar is voor de verschillende uitgaven voor de maatregelen van het Schaduwkabinet. De bezuinigingskeuzes die hier aan ten grondslag liggen worden uiteengezet in hoofdstuk 5 van dit deel van de Schaduwbegroting.

De Schaduwbegroting 2017 berust op drie concrete pijlers en twee thematische programma's. De samenhang van deze vijf delen zorgt voor een krachtige impuls voor de groei van de Nederlandse economie in de toekomst. Een deel van de vruchten van deze impuls is reeds in 2017 te plukken. Dit is het complete pakket van de Schaduwbegroting 2017:

- Thematisch Programma 1: Tomorrow's Economy (Schaduwbegroting Deel II)
- Thematisch Programma 2: Internationalisering (Schaduwbegroting Deel III)
- Investeringsagenda (Schaduwbegroting Deel IV)
- Lastenverlichting en een activerend fiscaal beleid (Schaduwbegroting Deel V)
- Randvoorwaarden (Schaduwbegroting Deel VI)

In samenhang scheppen onderdelen de condities om terug te keren naar groeicijfers van ten minste 3% van het bbp. Dit is onder meer nodig om maatschappelijke uitdagingen zoals het vergroenen van de economie en het vergrijzen van de maatschappij te kunnen financieren.

Het Schaduwkabinet merkt wel op dat het bbp als graadmeter van de economie een bot instrument is. Technologische vooruitgang en het geluk en welbevinden van de bevolking worden bijvoorbeeld niet volledig meegewogen. De doelstelling van het Schaduwkabinet van ten minste 3% groei is bedoeld om richting te geven



Figuur 3: Het Schaduwkabinet heeft de ambitie om groeicijfers te realiseren van minimaal 3%.

aan de maatregelen om het verdienvermogen van de Nederlandse economie te verhogen. Met groeicijfers van meer dan 2% kunnen we ook maatschappelijke uitdagingen aanpakken en banen creëren. De groei schommelt in Nederland sinds 2015 rond de 2%. In relatie tot het lage inflatiecijfer is dit relatief geen slecht percentage omdat de prijsstijging van producten en diensten een kleiner aandeel heeft in het gemeten bbp. Een groeicijfer van 2% schept door hogere belastinginkomsten lucht voor de overheidsbegroting. Gematigde groei is echter niet genoeg om continu te kunnen blijven investeren in de economie en de welvaart van de bevolking. Het Schaduwkabinet wil op termijn dan ook stabiele groeicijfers van meer dan 3%.

### **Maatregelen voor de korte, middellange en lange termijn:**

De Schaduwbegroting kent een verdeling van maatregelen voor de korte, middellange en lange termijn. In de afzonderlijke delen van deze Schaduwbegroting wordt per maatregel uiteengezet, wanneer deze kunnen worden ingevoerd. Maatregelen voor de korte termijn kunnen starten in het 2017. Maatregelen voor de middellange termijn zijn gericht op de komende kabinetsperiode, startend in de loop van 2017. Deze maatregelen moeten afgesproken worden met een nieuw Regeerakkoord. Maatregelen voor de lange termijn kunnen starten in het jaar 2020. Hierbij is het noodzaak dat het nieuwe Kabinet voorsorteert op grote beleidswijzigingen. Dit is bijvoorbeeld noodzakelijk bij fundamentele keuzes wat betreft het belastingstelsel of de sociale zekerheid. Deze maatregelen nopen tot keuzes van de politieke partijen die na de verkiezingen in 2017 een Regeerakkoord sluiten.

De verdeling tussen de korte, middellange en lange termijn is noodzakelijk om de agenda van de Schaduwbegroting toe te spitsen op de manier waarop de politiek keuzes maakt. Wanneer het kabinet geen fundamentele beslissingen neemt over het Belastingstelsel en de Sociale Zekerheid houdt dat in dat er gedraaid wordt aan huidige beleidsknoppen. De maatregelen van het Schaduwkabinet voor het jaar 2017 grijpen in op het huidige fiscale stelsel en de huidige overheidsuitgaven. Deze maatregelen vallen dan ook volledig binnen de 7.56 miljard aan budgettaire ruimte van deze Schaduwbegroting. De maatregelen van het Schaduwkabinet voor de middellange termijn en de lange termijn zijn in het budgettaire kader meegenomen voor zover zij in 2017 een effect hebben op de overheidsbegroting.

Vanwege de systematiek van korte, middellange en lange termijn kan het voorkomen dat maatregelen in deze Schaduwbegroting tegen elkaar ingaan, met name bij belastingmaatregelen. Voorbeelden hiervan zijn de zelfstandigenaftrek, de vennootschapsbelasting (vpb), de btw en de inkomstenbelasting. Het Schaduwkabinet toornst bijvoorbeeld in 2017 niet aan deze fiscale tegemoetkoming voor zelfstandig professionals omdat zelfstandig professionals deze nodig hebben om buffers op te bouwen tegen perioden zonder opdrachten of om pensioen op te bouwen. Bij een herziening van het fiscale stelsel is het aannemelijk dat de zelfstandigenaftrek op tafel ligt en in een andere vorm wordt gebruikt om voorzieningen in te richten voor zelfstandig professionals. Hetzelfde geldt voor de vpb, btw en inkomstenbelasting. Op de middellange termijn wil het Schaduwkabinet het belastingstelsel radicaal vereenvoudigen. De vpb gaat naar 18% en alle aftrekposten worden afgeschaft. Voor het jaar 2017 pleit het Schaduwkabinet echter voor het instellen van een winst- en exportbox. Een ander voorbeeld is de btw. Op de middellange termijn kiest het Schaduwkabinet voor een uniform tarief van 18%, maar op de korte termijn blijft het hoge tarief in 2017 gehandhaafd op 21% en stijgt het lage tarief naar 7%. Op de lange termijn kiest het Schaduwkabinet voor een verdubbeling van de uitgaven aan innovatie en een verlaging van de lastendruk met 20 miljard euro. Hiervoor zijn in het jaar 2017 al uitgaven meegenomen in het begrotingskader.

Figuur 4: Verdeling van maatregelen voor de korte, middellange en lange termijn:

Korte Termijn	Middellange Termijn	Lange Termijn
Maatregelen die het Schaduwkabinet invoert in het Begrotingsjaar 2017.	Maatregelen voor de komende kabinetsperiode, aantredend in de loop van 2017. Deze maatregelen moeten afgesproken worden met een nieuw Regeerakkoord.	Maatregelen die worden ingevoerd vanaf 2020.

Figuur 5: Voorbeelden maatregelen korte, middellange en lange termijn:

Korte Termijn	Middellange Termijn	Lange Termijn
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Purpose-driven innovatiebeleid door middel van Innovation Calls</li> <li>- WWZ terug naar de tekentafel</li> <li>- Minister van Internationale Handel</li> <li>- Winstdelingsregelingen voor medewerkers</li> <li>- Structureel verlagen van de lasten op arbeid</li> <li>- Fundamentele verandering aanpak loondoorbetaling bij ziekte</li> <li>- Proeftuinregeling voor Education Hubs</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Overheid als launching customer voor startups, circulaire economie en sociale innovatie</li> <li>- Ombudsman voor ondernemers</li> <li>- Een radicaal eenvoudig belastingstelsel</li> <li>- Digitale Infrastructuur als derde mainport</li> <li>- Het Ambachtscollege: Van Minor tot Meester</li> <li>- Juridische Entiteit voor Social Enterprises</li> <li>- Regeldrukwaakhond versterken</li> <li>- Afschaffen algemeen verbindend verklaring cao's</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Verlagen lastendruk met 20 miljard euro</li> <li>- Verdubbeling uitgaven aan innovatie</li> </ul>

#### Uitgaven en begrotingskeuzes Schaduwkabinet op hoofdlijnen:

Het Schaduwkabinet kiest ervoor om **1.46 miljard euro te bezuinigen** op de uitgaven in de zorg, op het arbeidsmarktbeleid en door de rondpompeconomie van toeslagen in te perken. Deze keuzes staan beschreven in Hoofdstuk 5 - 'Bezuinigingskeuzes van het Schaduwkabinet' - in Deel I van de Schaduwbegroting. De groei van de economie vertaalt zich in lagere uitgaven voor arbeidsmarktmaatregelen en hogere inkomsten van belasting en premies. Er moeten echter ook voorzieningen worden genomen vanwege tegenvallers, onder meer vanwege de uitwerking van de hoge migratiestroom en de prijsontwikkeling van de overheidsuitgaven (ruilvoet). De uitwerking hiervan wordt beschreven in het hoofdstuk "Economische context: Groei van de economie biedt ruimte voor investeringen in de Toekomst van Groei."

**In totaal rekent deze Schaduwbegroting met een bedrag van 7.56 miljard euro.** Dit bedrag wordt direct geïnvesteerd in de reële economie. Het thematische programma Tomorrow's Economy krijgt een budget van

2.369 miljard euro en het thematisch programma Internationalisering krijgt een budget van 206.5 miljoen euro. De maatregelen binnen de pijler 'Investeringsagenda' krijgen een budget van 2.130 miljard euro en binnen de pijler 'Lastenverlichting' rekent het Schaduwkabinet op uitgaven van 2.864 miljard euro.

### **3 - SPEERPUNTEN VAN DE SCHADUWBEGROTING 2017: DE TOEKOMST VAN GROEI.**

De opzet van de Schaduwbegroting 2017 is schematisch weergegeven op pagina 5 in figuur 1.

#### **Thematisch Programma: Tomorrow's Economy – 2.369 miljard euro:**

In de nieuwe economie kunnen we er niet meer vanuit gaan dat groei vanzelfsprekend is. Structurele investeringen in de Nederlandse economie zijn nodig. Ten eerste moeten we investeren in het toekomstige verdienmodel van Nederland en investeren in doorbraakinnovaties. Nederland staat voor grote vraagstukken bij het inrichten van het toekomstig verdienmodel van de economie, op het gebied van de zorg en bij het beperken van de energiekosten. In de nieuwe economie met wereldwijde concurrentie kunnen we als Nederland onze positie alleen behouden als we ons richten op het creëren van producten en diensten waar we waarde toevoegen door hoogwaardige kennis en technologie. De uitgaven aan de zorg zijn zonder innovatieve oplossingen niet te handhaven, de energiekosten zullen de komende jaren enkel stijgen. We moeten startups in hun kracht zetten, helpen groeien en de risico's voor hen beperken wanneer zij hun eerste medewerkers willen aannemen. De omzet bij bedrijven moet stijgen – de topline van Nederland moet omhoog! We moeten gaan samenwerken in innovatieve netwerken, publiek private partnerships en de kennis die we hebben delen en optimaal inzetten.

#### **Thematisch Programma: Internationalisering – 206.5 miljoen euro:**

Nederland is van oudsher een land dat met open vizier naar Europa en de rest van de wereld kijkt. Internationaal ondernemen loont. De ambitie van het Schaduwkabinet is om in 2025 een exportland te zijn op alle niveaus. Niet alleen grote ondernemingen doen zaken met het buitenland: het aantal MKB-bedrijven dat exporteert is toegenomen van nu ongeveer 10% naar 25%. Daarnaast zijn we een aantrekkelijk vestigingsland voor buitenlandse bedrijven: we staan in de top 10 van de Doing Business index van de Wereldbank<sup>6</sup>. Het Schaduwkabinet zet daarom vol in op het stimuleren van export, want al jaren blijkt dat bedrijven die het goed doen en snel groeien internationaal georiënteerde bedrijven zijn.

#### **Investeringsagenda – 2.130 miljard euro:**

De eerste pijler van de Schaduwbegroting bestaat uit een ambitieuze Investeringsagenda van 2.130 miljard euro. Het Schaduwkabinet kiest ervoor om de uitgaven aan het innovatiebeleid te verhogen. De Nederlandse uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling verhouden zich tot slechts 1% van het bbp. Binnen 4 jaar moet dit verdubbelen. Wij kiezen voor een heroriëntatie op de maakindustrie en familiebedrijven. We stimuleren de export, sales en de netwerkeconomie. De promotie van ondernemerschap en ondernemersvaardigheden en een sterke impuls voor het onderwijs zijn belangrijke onderdelen van de Investeringsagenda. Niet alle maatregelen zullen al in het jaar 2016 kunnen worden ingezet. Echter, deze pijler legt een duidelijke visie en routekaart op tafel met maatregelen die kleine ondernemers, en daarmee de algehele Nederlandse welvaart, daadwerkelijk ten goede zullen komen.

<sup>6</sup> De huidige positie van Nederland is plaats 28. <http://www.doingbusiness.org/rankings>

### Lastenverlagingen – 2.864 miljard euro:

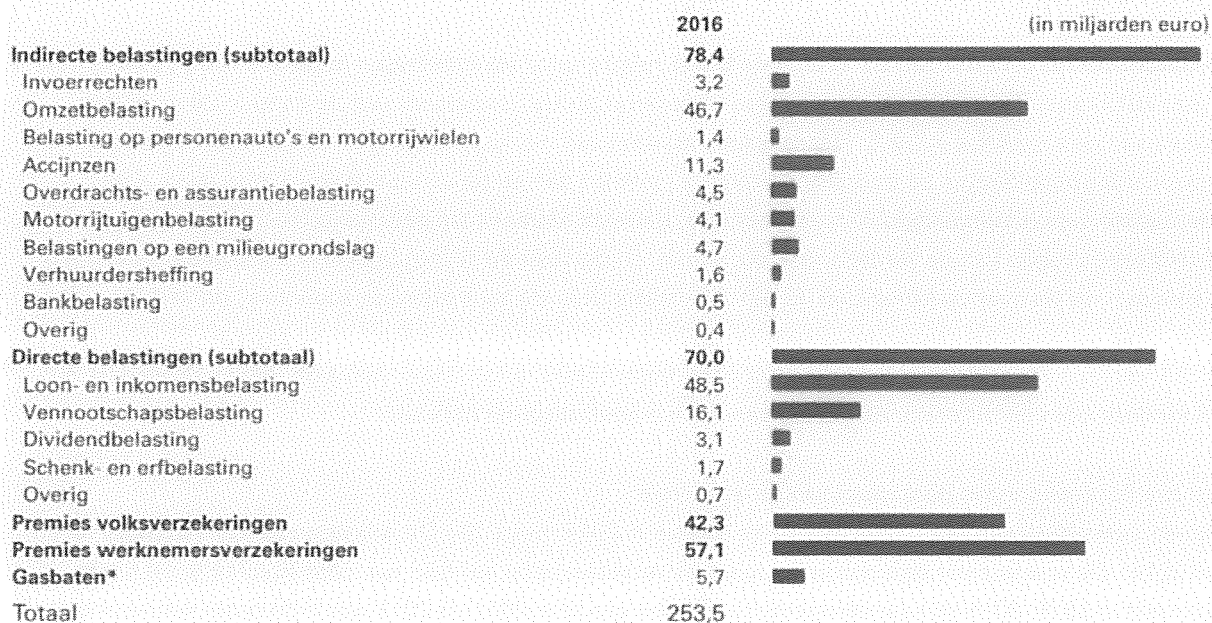
De tweede pijler van de Schaduwbegroting is gericht op het verlagen van de lasten op arbeid en gericht op een activerend en consistent fiscaal beleid. Om het weer aantrekkelijk te maken voor ondernemers om medewerkers aan te nemen is het noodzakelijk om de WIG, het verschil tussen de loonkosten voor ondernemers en het uiteindelijke nettoloon van de medewerkers, te verlagen. Hiertoe zal met name de lastendruk als gevolg van de premies moeten worden verlaagd. In ogenschouw nemend dat veel bedrijven de eerste 5 jaar niet doorkomen en dat de groei van de economie voornamelijk zal moeten komen van groeiende bedrijven is deze maatregel cruciaal voor de groei van de Nederlandse economie op de korte termijn. Onder deze pijler doet het Schaduwkabinet ook een set voorstellen om investeringen in jonge bedrijven fiscaal aantrekkelijker te maken.

### Randvoorwaarden:

De derde pijler van de Schaduwbegroting zet de randvoorwaarden uiteen waaronder de Nederlandse economie kan terugkeren naar consistente en duurzame groei. Binnen deze pijler pleit het Schaduwkabinet voor een versimpeling van het belastingsysteem en een versoepeling van de arbeidsmarkt. De kredietverlening aan het Kleinbedrijf moet weer op gang komen en het Sociaal Stelsel moet worden hervormd. Om voor ondernemers een duidelijk investeringsklimaat met heldere spelregels te bewerkstelligen herhaalt het Schaduwkabinet de boodschap dat beleid in de eerste plaats consistent, betrouwbaar en voorspelbaar moet zijn.

### Huishoudboekje van de overheid:

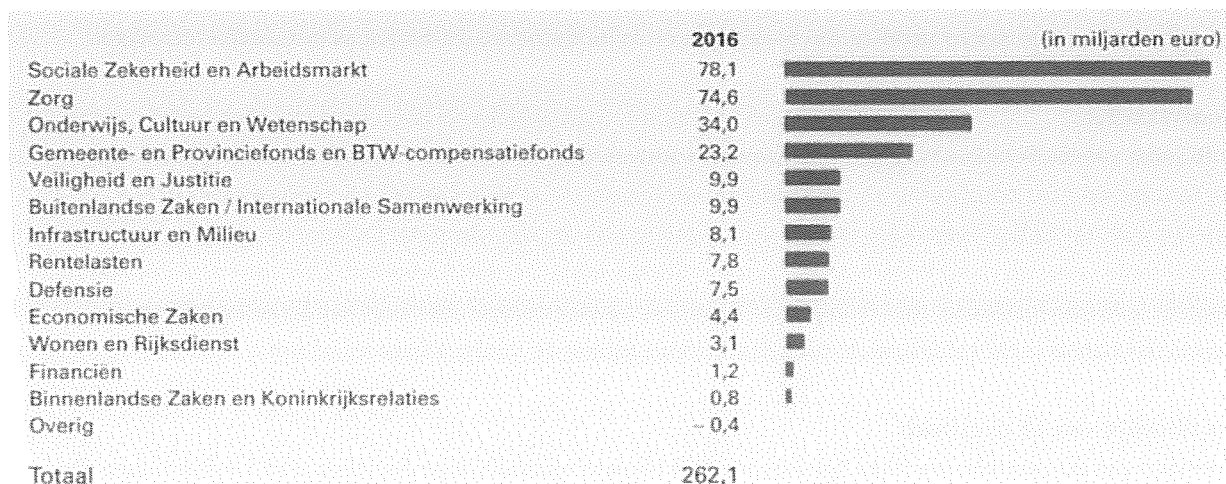
De inkomsten van de centrale overheid zijn volgens de Miljoenennota 2016 geraamd op 253,5 miljard euro. De grote posten waar ondernemers hoofdzakelijk aan bijdragen zijn de btw, de loon- en inkomstenbelasting, de vennootschapsbelasting en de premies voor de werknemersverzekeringen.



Figuur 6: Inkomsten Centrale Overheid, Miljoenennota 2016.



De uitgaven van de centrale overheid zijn volgens de Miljoenennota 2016 geraamd op 262,1 miljard euro. In figuur 7 komt duidelijk naar voren dat een zeer groot deel van de begrote uitgaven zijn vastgelegd voor de zorg en de sociale zekerheid. De begroting van bijvoorbeeld het Ministerie van Economische Zaken bedraagt slechts 4.4 miljard euro en vertegenwoordigt hiermee 1,7% van de begroting. De uitgaven aan onze Sociale Zekerheid en het Arbeidsmarktbeleid vertegenwoordigen daarentegen 29.8% van de begroting. De Rondpompeconomie is hiermee dusdanig groot dat de ruimte voor economische investeringen, de uitgaven aan het toekomstige verdienmodel van Nederland, zeer beperkt zijn.



Figuur 7: Uitgaven Centrale Overheid, Miljoenennota 2016.

## 4 - UITGANGSPUNTEN SCHADUWBEGROTING: ECONOMISCHE EN POLITIEKE CONTEXT

### Economische context: Groei van de economie biedt ruimte voor investeringen in de Toekomst van Groei.

In het jaar 2017 groeit de economie gestaag door, bouwend op het fundament van de groei in 2016 en het aantrekken van de economie in 2015. Het koopkrachtpakket van het kabinet doet in het jaar 2016 zijn werk. De binnenlandse bestedingen en bedrijfsinvesteringen trekken aan en de economie wordt niet meer alleen door de hogere export aangejaagd. Dit is daarom het perfecte moment om een stevig fundament te leggen onder verdienvermogen van de Nederlandse economie. Onderstaande secties beschrijven de impact van deze ontwikkelingen op de overheidsfinanciën. Er zijn meevallers door de aantrekkende economie, dit vertaalt zich in lagere uitgaven voor arbeidsmarktmaatregelen en hogere inkomsten van belasting en premies. Er moeten echter ook voorzieningen worden genomen vanwege tegenvallers, onder meer vanwege de uitwerking van de hoge migratiestroom en de prijsontwikkeling van de overheidsuitgaven (ruilvoet).

#### Hogere overheidsinkomsten door groei van de economie:

Volgens de Juniraming van het CPB groeit de economie in 2017 met 2.1%. Dit is licht hoger dan de groei van 1.8% in 2016<sup>7</sup>. De economie is dan ook volledig uit de recessie nadat het BBP een consequente groei heeft doorgemaakt in 2015, 2016 en naar verwachting opnieuw groeit in 2017. In 2017 wordt de groei voor een belangrijk deel gedragen door de binnenlandse bestedingen. Ook de investeringen door bedrijven nemen toe<sup>8</sup>. Daarnaast blijft de inflatie laag met een verwacht niveau van 0.9% in 2017<sup>9</sup>.

<sup>7</sup> CPB, 2016, Juniraming, <http://www.cpb.nl/publicatie/juniraming-2016-economische-vooruitzichten-2016-en-2017>

<sup>8</sup> CPB, 2016, Juniraming, pagina 7

<sup>9</sup> CPB, 2016, Juniraming, pagina 9

De groei van de economie leidt tot duidelijk hogere inkomsten voor de overheid. Voor het jaar 2016 werden de overheidsinkomsten geraamd op 253.5 miljard euro. Een groei van de economie van 2.1% leidt naar verwachting tot een toename van de overheidsinkomsten met een factor van 1.33 tot 2,79%. Dit betekent dat de inkomsten toenemen tot 260.6 miljard euro. **Het Schaduwkabinet verwacht dat de inkomsten uit belastingen en premies toenemen met 7.56 miljard euro ten opzichte van de Miljoenennota voor het jaar 2016.** Dit is afgeleid aan de vergelijkbare stijging van de overheidsinkomsten volgend op de endogene groei van de economie in het jaar 2015<sup>10</sup>. In dit jaar groeide de economie met 2.4%<sup>11</sup>. Hieruit volgde een endogene ontwikkeling van 5.2 miljard euro hogere overheidsinkomsten. Uitgesplitst op de meest belangrijke inkomstenbronnen van de Rijksoverheid was de loon- en inkomstenbelasting verantwoordelijk voor 2.0 miljard euro meer inkomsten, de vennootschapsbelasting voor 1.2 miljard euro en waren er 0.4% meer inkomsten uit werkgeverspremies<sup>12</sup>. Per saldo leidde een groei van de economie van 2.4% tot hogere belastinginkomsten van 3.2%<sup>13</sup>.

*Lagere uitgaven door lagere werkloosheid en groei van de beroepsbevolking:*

De werkloosheid daalt in 2017 naar 6.2%, dit is 0.2% lager dan in 2016. Voor de overheidsuitgaven is dit dubbel positief. Een daling van de werkloosheid leidt tot lagere uitgaven voor de WW of bijstand, minder uitgaven aan toeslagen en meer inkomsten uit premies en loonheffingen. Tegelijkertijd stijgt de totale beroepsbevolking doordat mensen die zich eerder volledig terug hebben getrokken van de arbeidsmarkt – vanwege de zeer geringe kans op werk - zich opnieuw aanbieden. Het Centraal Economisch Plan 2016 raamt dat de werkgelegenheid in de marktsector in 2017 met 1.2% toeneemt.

In 2016 daalt de werkloosheid volgens ramingen van het CBS<sup>14</sup> naar 6.4%, terwijl de werkloosheid in 2015 reeds daalde met 0.5% (van 7.4 naar 6.9%). Omdat de economische groei aanhoudt gaat deze daling van 0.2% werkloosheid naar verwachting gepaard met een stijging van het arbeidsaanbod met 0.2% in 2017, net zoals in 2016. **Gekoppeld aan deze ontwikkelingen verwacht het Schaduwkabinet voor 2017 een daling van de overheidsfinanciën aan de sociale zekerheid van 0.4 miljard euro**<sup>15</sup>. Dit is afgeleid van de daling van de overheidsuitgaven onder het budgettaire kader Sociale Zaken en Werkgelegenheid zoals gespecificeerd in het Financieel Jaarverslag van het Rijk over het jaar 2015. Een daling van 0.5% in de werkloosheid leidde tot een vermindering in de uitgaven van 0.5 miljard euro.

In zijn Juninota van 31 mei 2016 gaat het UWV ervan uit dat de uitgaven aan de WW in het jaar 2017 in totaal 0.6 miljard euro lager zullen uitvallen dan in 2016<sup>16</sup>. Dit is vergelijkbaar met de trend van 2015 naar 2016 waarin de WW uitkeringen eveneens met 0.6 miljard euro zijn gedaald. In absolute aantallen is de verwachting van het UWV dat het aantal mensen dat een WW-uitkering ontvangt daalt van 450.000 in het begin van 2016 naar 394.000 aan het einde van 2017<sup>17</sup>. Het Schaduwkabinet houdt in deze begroting rekening met deze daling van de WW-uitgaven. Doordat er 600 miljoen euro minder wordt uitgegeven aan de WW-uitgaven kan de hoogte van de WW-premie omlaag vanaf de start van het jaar 2017. Dit komt overeen met de manier waarop de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid de hoogte van de WW-premie ieder jaar vaststelt. **In totaal is er door de lagere WW-uitgaven 0.6 miljard euro beschikbaar voor de verlaging van de lasten op arbeid.**

<sup>10</sup> Het jaar waarover de meest recente volledige cijfers beschikbaar zijn.

<sup>11</sup> Financieel Jaarverslag van het Rijk over 2015, mei 2016, pagina 9

<sup>12</sup> Idem, pagina 38-39.

<sup>13</sup> Idem, pagina 41.

<sup>14</sup> CBS, 2016, werkloosheidscijfers. <https://www.cbs.nl/nl/nl/nieuws/2016/16/werkloosheid-daalt>

<sup>15</sup> Financieel Jaarverslag van het Rijk over 2015, mei 2016, pagina 51. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/jaarverslagen/2016/05/18/financieel-jaarverslag-rijk-2015>

<sup>16</sup> UWV, 2016, Juninota, pagina 8.

<sup>17</sup> Idem

*Ontwikkeling overheidsfinanciën volgens afspraken Regeerakkoord Rutte II:*

Volgend op de financiële bijlage van het Regeerakkoord van het kabinet Rutte-Asscher wordt er in het jaar 2017 voor 3.4 miljard euro minder uitgegeven t.o.v. het jaar 2016. Dit komt voort uit het traject aan lastenverzwaringen en ombuigingen van in totaal 16 miljard euro in de jaren 2013 tot 2017. Het grootste deel hiervan zit in een verhoging van de lasten voor werkgevers door de premieverhoging van de WW, de participatiewet, de afspraken om de uitgaven in de zorg te beperken, de stapsgewijze verhoging van de AOW leeftijd en de taakstelling aan decentrale overheden om met fors minder budget dezelfde taken uit te voeren. **Het Schaduwkabinet gaat voor het jaar 2017 uit van dezelfde lastenverhoging en dezelfde verlaging van de overheidsuitgaven met 3.4 miljard euro**<sup>18</sup>. Het Schaduwkabinet kiest er wel voor om op basis van het begrotingspad van het Regeerakkoord maatregelen te verzachten, of om maatregelen juist te intensiveren. Deze maatregelen en hun budgettaire dekking zijn in de afzonderlijke hoofdstukken van de Schaduwbegroting uiteengezet.

*Verwachting mee- en tegenvallers 2017:*

Uit de Voorjaarsnota 2016<sup>19</sup> zijn mee- en tegenvallers op te tekenen ten opzichte van de Miljoenennota 2016. In de Rijksbegroting in enge zin - het deel van de begroting waar de uitgaven aan de zorg en de sociale zekerheid niet zijn meegerekend - is er een tegenvaller van 1.2 miljard euro. Een bedrag van 0.5 miljard euro volgt uit de ruilvoet en een bedrag van 1.0 miljard euro vloeit voort uit kosten voor migratie (opvang van vluchtelingen en huurtoeslag voor statushouders). Hier staan enkele kleine meevallers tegenover zoals dividenden van staatsdeelnemingen. **Het Schaduwkabinet oormerkt van deze tegenvaller 1.2 miljard structureel** en houdt er rekening mee dat de uitgaven in 2017 op hetzelfde niveau zullen uitkomen. De ruilvoet is gebaseerd op de prijsontwikkeling van de overheidsuitgaven, deze zijn harder gestegen dan de inflatie. Gezien het feit dat de inflatie in 2017 naar verwachting laag blijft als gevolg van de lage rente kiest het Schaduwkabinet er voor om dit conservatief in te boeken op de begroting voor 2017. Hetzelfde geldt voor de kosten van migratie. De instroom van asielzoekers is gedurende 2016 fors afgenomen maar de uitgaven aan opvang huisvesting, onderwijs en zorg zijn blijvend, net als de bijdrage van Nederland aan de opvang van vluchtelingen in Turkije.

De meevallers t.o.v. de Miljoenennota 2016 volgen uit de lagere uitgaven in de zorg en de sociale zekerheid. In het budgettair kader zorg hebben afspraken over medisch-specialistische zorg geleid tot een meevaller van 0.5 miljard euro. **Het Schaduwkabinet kiest er voor om deze meevaller niet mee te nemen in de begroting voor 2017 omdat deze reeds in het bezuinigingstraject van het Regeerakkoord is meegenomen.** De uitgaven onder het budgettair kader Sociale Zekerheid en Arbeidsmarkt volgen uit lagere uitgaven aan de WW, arbeidsongeschiktheid, de Wajong en de inkomensondersteuning van oudere werklozen. Deze meevaller bedraagt 1.0 miljard euro zoals eerder in dit hoofdstuk beschreven in de sectie lagere uitgaven door lagere werkloosheid.

*Gasbaten:*

De gasbaten werden in de Miljoenennota 2016 geraamd op 5.7 miljard euro. Dit was gebaseerd op een gaswinning van 33 miljard kubieke meter. Minister Kamp heeft aangekondigd in 2016 de gasproductie terug te brengen tot 27 miljard kubieke meter. **Dit betekent een tegenvaller van 1.65 miljard euro.** Voor het jaar 2017 wordt opnieuw rekening gehouden met een productie van 24 miljard kubieke meter met een uiteindelijke opbrengst van 4.05 miljard euro. Dit bedrag kan nog verder afnemen indien de olieprijs niet gaat stijgen in het jaar 2017. **Het Schaduwkabinet oormerkt deze tegenvaller als structureel maar plaatst de tegenvaller net**

<sup>18</sup> Het Schaduwkabinet rekent met dezelfde cijfers om een correcte vergelijking te kunnen maken met de Miljoenennota. Op deze manier blijft de Schaduwbegroting een realistische alternatieve begroting t.o.v. de aankomende Miljoenennota voor 2017.

<sup>19</sup> Voorjaarsnota 2016, mei 2016 <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/05/27/voorjaarsnota-2016>

**als het kabinet buiten het uitgavenkader van de Schaduwbegroting.** Deze tegenvaller werkt door in het begrotingstekort van de overheid en heeft een negatief effect op de staatsschuld.

#### *Overheidstekort en Staatsschuld:*

Het CPB verwacht voor het jaar 2017 een daling van het overheidstekort van -1.6% naar -1.0% van het BBP. Ge-rekend in euro's vertegenwoordigt 0.1% verschil in het BBP een bedrag van circa 0.7 miljard euro. **Een daling van het overheidstekort met 0.6% van het BBP betekent dat de Rijksoverheid een bedrag van 4.2 miljard euro minder te kort komt dan in 2016.** De begrotingsregels die zijn afgesproken in het Regeerakkoord dic-teren dat meevallers aan de inkomstenkant gebruikt moeten worden om het begrotingstekort te dichten – en dus niet gebruikt mogen worden voor extra uitgaven. Het Schaduwkabinet houdt een balans tussen deze strikte scheiding van inkomsten en uitgaven en kiest er voor om de 4.2 miljard euro zoals geraamd door het CPB ook ten goede te laten komen van het begrotingstekort. Echter, gezien de te verwachten groei in 2017 en de daarmee gepaard gaande stijging in de overheidsinkomsten van 7.56 miljard euro, ziet het Schaduwkabinet wel ruimte om een deel van deze stijging te gebruiken voor investeringen in 2017. **Het Schaduwkabinet rekent in deze Schaduwbegroting daarom met een bedrag van 2.9 miljard euro dat gebruikt kan worden om de groei van de economie te stimuleren zonder dat het overheidstekort of de staatsschuld minder snel dalen dan in de ramingen van het CPB. Het bedrag van 4.2 miljard euro komt ook in de berekeningen van het Schaduwkabinet volledig ten gunste van het verlagen van het overheidstekort.**

#### *Rentelasten:*

In de vorige Schaduwbegroting sprak het Schaduwkabinet de verwachting uit dat de rente op de staatsschuld zou meestijgen met de aantrekkende economie. Onder invloed van het monetair beleid van de Europese Cen-trale Bank om staatsobligaties op te kopen - kwantitatieve verruiming - is de rente die Nederland betaalt op de kapitaalmarkt gedurende het jaar 2016 zelfs gedaald richting '0'. **Waar het Schaduwkabinet vorig jaar nog een voorziening nam van 1 miljard euro voor een verwachte stijging van de lasten houdt zij de geraamde lasten dit jaar gelijk.** De Juniraming van het CPB gaat er van uit dat de overheidsschuld ten opzichte van het BBP in 2017 licht daalt, van 64.5% in 2016 naar 63.1% in 2017. Echter, deze daling hangt samen met de groei van het BBP en niet per definitie met een sterke aflossing van de staatsschuld. Het Schaduwkabinet gaat er van uit dat de rentelasten in 2017 hetzelfde blijven als in 2016. **In het komende jaar gaat er wel weer opnieuw 7.8 miljard euro verloren omdat het huishoudboekje van de overheid langjarig niet op orde is.**

#### **Politieke context: Verkiezingen komen eraan, op naar het Regeerakkoord.**

De Schaduwbegroting 2017 wordt gepresenteerd op 9 september 2016, een half jaar voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer in maart 2017. Voor alle politieke partijen biedt de Schaduwbegroting handvatten om maatregelen uit te werken om Nederland sterker te maken. Hierbij dringt het Schaduwkabinet er bij alle politieke partijen op aan zich te richten op het algemene belang van de Nederlandse economie en samenleving.

Onder het Regeerakkoord na de verkiezingen moet een visie liggen om innovatie in Nederland aan te jagen, om de banengroei door ondernemers te stimuleren en daarmee de werkloosheid te doen dalen en om antwoorden te geven op de grote uitdagingen van de wereld van vandaag op het gebied van digitalisering, veiligheid, globalisering en duurzaamheid. Ondernemerschap is de sleutel van zoveel maatschappelijke uitdagingen. De visie waar het Regeerakkoord behoefte aan heeft draagt er dan aan bij dat politieke partijen compromissen kunnen sluiten en niet vervallen in het uitruilen van speerpunten. De herziening van het belastingstelsel is nog steeds urgent en noodzakelijk. Het is een gemiste kans geweest van het vorige kabinet om de gang naar een beter belastingstelsel niet in te zetten. Het Schaduwkabinet drukt de volgende regering op het hart om dit als

één van de pijlers van het nieuwe Regeerakkoord gestalte te geven. In deze Schaduwbegroting staan hiervoor realistisch, uitvoerbare en verstandige suggesties.

Deze Schaduwbegroting biedt houvast om breed gedragen oplossingen ten tafel te poneren. Gezien de samenstelling van de Eerste Kamer is dit ook onvermijdelijk. Een brede coalitie van vier of meer partijen is waarschijnlijk noodzakelijk om als regering een stabiele koers te kunnen varen. Om de grote uitdagingen in onze maatschappij aan te pakken is een heldere stip op de horizon nodig. Het Schaduwkabinet nodigt alle politieke partijen uit om op basis van de in deze Schaduwbegroting voorgestelde maatregelen richting te geven aan alle spelers in de economie. Op deze manier komt de kracht van ondernemerschap en innovatie het beste naar voren.

## 5 - BEZUINIGINGSKEUZES SCHADUWKABINET

Het Schaduwkabinet heeft met de Schaduwbegroting van 2015 een meerjarige route naar groei uitgezet. Hiervoor werd in het jaar 2015 en in het jaar 2016 een structureel bedrag bezuinigd van 3 miljard euro. Gezien het economisch herstel in de afgelopen twee jaar en het feit dat de economie in 2017 naar verwachting met 2% groeit, acht het Schaduwkabinet het niet noodzakelijk om net zo fors te bezuinigen als in de Schaduwbegroting voor 2015 en 2016. Wel wordt het bezuinigingspad van Rutte II volledig toegepast. In de Schaduwbegroting 2017 wordt er voor gekozen om 1.463 miljard te bezuinigen. Deze 1.463 miljard euro is verdeeld over de drie begrotingskaders die de Rijksoverheid aanhoudt: De Rijksbegroting in Enge Zin, Sociale Zaken en Arbeidsmarkt en de Zorg.

### Rijksbegroting in Enge Zin; -0.793 miljard euro:

De Rijksbegroting in Enge Zin bevat alle begrotingsposten van de verschillende departementen zonder de uitgaven aan de Zorg en het Arbeidsmarktbeleid. In totaal valt 41.7% van de overheidsuitgaven onder dit deel van de Rijksbegroting. Binnen de Rijksbegroting in Enge Zin kiest het Schaduwkabinet er voor om de beweging in te zetten naar één uniform btw-tarief.

*Maatregel: Stappen richting een uniform btw-tarief.*

*Het Schaduwkabinet neemt in deze Schaduwbegroting maatregelen om de lasten op arbeid te verlagen. Dit heeft een positief effect op de consumptie. Eén van de manieren om hier dekking voor te vinden is door het hoge en het lage btw-tarief met elkaar in overeenstemming te brengen. Historisch vallen musea en bibliotheken, maar ook bioscopen, concertzaken, kermessen en attractieparken onder het lage btw tarief. Het Schaduwkabinet pleit ervoor om stapsgewijs over te gaan op één uniform btw-tarief van 18 procent.*

**Het Schaduwkabinet voert de verhoging van het lage BTW tarief stapsgewijs in, te beginnen met een verhoging van het lage tarief met 1%. Hierdoor worden in het jaar 2017 extra inkomsten gerealiseerd van 793 miljoen euro <sup>20</sup>. (Begroting OCW).**

### Budgettair Kader Sociale Zaken en Arbeidsmarkt; -0.67 miljard euro:

Jaarlijks geeft de overheid een bedrag van 78.1 miljard euro uit aan het arbeidsmarktbeleid. Dit is 29.8% van de totale rijksbegroting. De lasten voor werkgevers zijn in Nederland hoog. Hier spelen de werkgeverspremies voor de WW, de Zorgverzekeringswet en pensioenen een zeer grote rol. Er zijn dan ook grote slagen te maken op deze begroting door de werkgeverslasten te verlagen. De WIG – het verschil tussen de totale werkgevers-

<sup>20</sup> Voor een gedetailleerde uitwerking van de effecten van tariefsverhogingen in de belastingsleer zie de sleutel tabel 2016 van het Ministerie van Financiën <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/09/15/sleutel tabel 2016>

lasten en het uiteindelijke nettoloon dat een medewerker ontvang- moet verkleind worden. Dit geeft een sterke impuls aan ondernemers om medewerkers aan te nemen. Het leidt tot een hogere bedrijfsproductiviteit, een lagere werkloosheid en meer koopkracht. Het Schaduwkabinet kiest er voor om op deze begroting 669 miljoen euro vrij te maken, dit wordt rechtstreeks gebruikt om de lasten op arbeid te verlagen. Op deze manier wordt het geld productiever ingezet en geven we een impuls aan de economie. De maatregelen die het Schaduwkabinet voorstaat worden uiteengezet in de afzonderlijke hoofdstukken van de Schaduwbegroting.

*Maatregel: Inkorten WW tot 12 maanden*

*De WW wordt ingekort tot 12 maanden, op basis van 80% van het laatst verdiende loon in de eerste drie maanden en 70% voor de resterende periode. **Met deze maatregel bespaart het Schaduwkabinet op jaarbasis 549 miljoen euro.** De WW wordt gefinancierd uit door werkgevers afgedragen premies maar gaat ten koste van de totale loonruimte die een bedrijf heeft om een medewerker in dienst te hebben. Een korte krachtige WW verzekert een werknemer nog steeds van een inkomstval bij plotselinge werkloosheid, terwijl de lagere lasten op arbeid er voor zorgen dat ondernemers sneller bereid zijn om mensen aan te nemen. Deze maatregel werkt activerend voor de arbeidsmarkt en zorgt voor minder frictiewerkloosheid. (Begroting SZW, onderdeel premies)*

*Maatregel: Aanscherpen claimbeoordeling arbeidsongeschiktheid (3x3 functies wordt 2x3 functies)*

*Bij de vaststelling van het arbeidsongeschiktheidspercentage wordt gekeken naar het verschil tussen het loon wat een medewerker verdiende en het loon dat een medewerker in een andere functie nog kan verdienen. Bij de bepaling welk soort werk geschikt is wordt gekeken of er drie functies te vinden zijn die iemand nog zou kunnen vervullen. Deze functies moeten ieder tenminste 3 arbeidsplaatsen vertegenwoordigen. Wanneer er geen drie functies geduid kunnen worden die minimaal 3 arbeidsplaatsen vertegenwoordigen is men volledig arbeidsongeschikt. Uit onderzoek blijkt dat circa 40% niet voldoet aan de 3x3-norm maar wel minimaal 1 functie kan vervullen. Door de eis van 3x3 te verlagen zullen minder mensen volledig arbeidsongeschikt worden verklaard. Het is in het belang van de persoon in kwestie en in het belang van de maatschappij dat er zo min mogelijk mensen arbeidsongeschikt worden verklaard. De weg terug naar de arbeidsmarkt is vanuit arbeidsongeschiktheid in de praktijk bijna volledig afgesloten terwijl werk essentieel is voor deelname aan de maatschappij. **Het Schaduwkabinet pleit er voor om de norm te verlagen, hierdoor wordt een bedrag van 120 miljoen euro vrijgemaakt voor activerend arbeidsmarktbeleid.** (Begroting SZW).*

**Budgettair Kader Zorg; +/- 0 euro:**

Het bedrag dat wij in Nederland aan de zorg willen uitgeven is een maatschappelijke keuze. De uitgaven aan de zorg bedroegen in 2016 in totaal 74.6 miljard euro – 28,4 % van de totale begroting. Dit is een stijging van 1.7 miljard euro ten opzicht van de Miljoenennota voor 2015. Het Schaduwkabinet constateert dat gezien het zeer hoge aandeel van deze kosten op de totale Rijksbegroting we ook hier voor duidelijke keuzes staan. Door preventiemaatregelen en de slimme toepassing van nieuwe technologie kan de kostenstijging enigszins gematigd worden.

Onder Rutte II zijn er grote inspanningen geleverd om de kosten in de zorg te beperken door onder andere afspraken over medisch-specialistische zorg en onder de Wet Langdurige Zorg, de Wet Maatschappelijke Ondersteuning en de Zorgverzekeringswet. Deze inspanningen zijn reeks in gang gezet volgens de lopende begroting van de Rijksoverheid en worden door het Schaduwkabinet ongemoeid gelaten.



## 6 - SAMENVATTING BUDGETTAIRE RUIME VOOR DE SCHADUWBEGROTING 2017

Voor het jaar 2017 rekent het Schaduwkabinet met een bedrag van 7.56 miljard euro om te investeren in De Toekomst van Groei.

Saldo van maatregelen	In miljarden euro's (-/- is saldo verbeterend)	Totalen per sectie
Totaal saldo verbeterend:		-12.96
Hogere overheidsinkomsten door groei van de economie:	- 7.393	
Lagere overheidsuitgaven door lagere werkloosheid en groei van de beroepsbevolking:	- 0.4	
Lagere uitgaven WW	- 0.6	
Ontwikkeling overheidsfinancien volgens afspraken Regeerakkoord Rutte II:	- 3.4	
Bezuiniging Schaduwbegroting: Rijksbegroting in Erge Zin	- 0.79	
Bezuiniging Schaduwbegroting: Budgettair Kader Sociale Zaken en Arbeidsmarkt	- 0.67	
Bezuiniging Schaduwbegroting: Budgettair Kader Zorg	- 0.0	
Totaal saldo verslechterend:		+5.4
Een daling van het overheidstekort met 0.6% van het BBP	+ 4.2	
Verwachting mae- en tegenvallers 2017:	+ 1.2	
Buiten uitgavenkader:	+ 1.65	+ 1.65
Gasbaten:	+ 1.65	- 0
<b>Optelling van positieve en negatieve effecten op de begrotingsruimte:</b>		
Totaal saldo verbeterend:		- 12.96
Totaal saldo verslechterend:		+ 5.4
Buiten uitgavenkader:		+ 1.65
Totaal vrije ruimte Schaduwbegroting 2017		7.56

Figuur 8: Berekening budgettaire ruimte Schaduwbegroting 2017.

## 7 - BEGROTINGSKEUZES TEN OPZICHTE VAN DE MILJOENENNOTA 2016

In het jaar 2017 zal er een bedrag van 1.46 miljard euro vrijgemaakt moeten worden door middel van bezuinigingen op het arbeidsmarktbeleid en het toeslagenbeleid. Ook het bezuinigingspad zoals ingezet door het kabinet Rutte II wordt gehandhaafd. In onderstaand figuur worden alle uitgaven van het Schaduwkabinet vergeleken met de uitgaven van de Miljoenennota 2016.

	MJN 2015	MJN 2016	Schaduwbegroting 2017
<b>Inkomsten</b> (belastingen en premies)	<b>240.0</b>	<b>247.8</b>	<b>260.7 (+ 12.96 mld.)</b>
<b>Netto uitgaven onder het uitgavenkader</b>	<b>248.0</b>	<b>253.5</b>	<b>258.2 (+ 4.73 mld.)</b>
Onderwijs (p.25 begroting OCW)	36.1	36.9	38.1 (+ 1.2 mld.)
Economische Zaken (p.23 begroting EZ)	4.9	4.8	6.6 (+ 1.8 mld.)
Defensie (p.16 begroting Defensie)	7.9	8.2	8.8 (+ 0.6 mld.)
Sociale Zekerheid en Arbeidsmarktbeleid	75.9	77.5	77.7 (+ 0.18 mld.)
Budgettair Kader Zorg	65.5	67.8	67.8 (-/+ 0.0 mld.)
<b>Overige netto uitgaven</b>	<b>4.9</b>	<b>3.0</b>	<b>2.27 (- 0.73 mld.)</b>
Gasbaten	-9.1	-5.7	-4.05
Rentelasten	8.3	7.9	7.9
<b>Totale netto uitgaven</b>	<b>253.0</b>	<b>256.4</b>	<b>261.3 (+ 4.73 mld.)</b>
<b>EMU-saldo centrale overheid</b>	<b>-15.2</b>	<b>-10.6</b>	<b>-10.6</b>
<b>EMU-saldo decentrale overheden</b>	<b>-2.1</b>	<b>-1.9</b>	<b>-1.9</b>
<b>Feitelijk EMU-saldo</b>	<b>-14.6</b>	<b>-10.6</b>	<b>-6.4 (- 4.2 mld.)</b>
<b>Feitelijk EMU saldo (in procenten bbp)</b>	<b>-2.2%</b>	<b>-1.5%</b>	<b>-1.0% (CPB raming)</b>
<b>EMU-schuld</b>	<b>467</b>	<b>466</b>	<b>467</b>
<b>EMU-schuld (in procenten bbp)</b>	<b>70.0%</b>	<b>66.2%</b>	<b>66.2%</b>
<b>Bruto Binnenlands Product (bbp)</b>	<b>667</b>	<b>704</b>	<b>718 (2% groei)</b>

Figuur 9: Miljoenennota & Prinsjesdagstukken 2016 in verhouding tot Schaduwbegroting 2016. De cijfers in kolom 1 en 2 zijn overgenomen uit de Miljoenennota 2016 tenzij anders aangegeven in de figuur. Let op: Met het oog op een vergelijking met de algehele begroting van de Rijksoverheid voor het jaar 2016 zijn de cijfers in kolom 1 en 2 in dit figuur gebaseerd op de ramingen van de Miljoenennota 2016. De cijfers van de Schaduwbegroting 2017 zijn gebaseerd op de Juniraming van het CPB.





# DEEL II

## Thematisch Programma: Tomorrow's Economy

# TOMORROW'S ECONOMY.

**De Schaduwbegroting 2017 is volledig gericht op het versterken van het verdienvermogen van de Nederlandse economie. Onder de noemer "De Toekomst van Groei" presenteren we maatregelen waardoor ondernemers sneller kunnen groeien, beter kunnen inspelen op veranderingen in de markt, sneller de vruchten kunnen plukken van nieuwe technologie en sterker kunnen concurreren in de mondiale economie.**

Het Schaduwkabinet speelt in op de ontwikkelingen van de economie van vandaag en morgen. Deze verandert in hoog tempo. Globalisering is de nieuwe norm en concurrentie komt vanuit de hele wereld. Kleinere bedrijven veranderen in de economie van vandaag in micromultinationals door hun vleugels internationaal uit te slaan. De life-cycle van producten is korter en businessmodellen volgen elkaar sneller op. De nieuwkomers van vandaag zijn de multinationals van morgen.

In deze Schaduwbegroting worden maatregelen gepresenteerd waardoor de wereldspelers van morgen afkomstig kunnen zijn van Nederlandse bodem. Dit zijn ondernemers die er voor zorgen dat nieuwe technologie naar de markt gebracht wordt. Ondernemers zijn de pijlers onder het verdienvermogen van de economie en verantwoordelijk voor nieuwe werkgelegenheid. Nederland heeft alle facetten in huis om ondernemers de kaarten te geven om te groeien. In het jaar 2017 gaan we er voor zorgen dat deze kaarten ook optimaal geschud worden.

Uit het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid "Naar een Lerende Economie"<sup>21</sup> komt duidelijk naar voren dat we naar een economie moeten waarin aanpassingsvermogen, flexibiliteit en wendbaarheid centraal staan. Dit zijn de kernfactoren om het verdienvermogen van Nederland ook in de toekomst veilig te stellen.

Het Schaduwkabinet constateert dat de economie steeds gevoeliger wordt voor trendmatige schommelingen. Het aandeel van het Kleinbedrijf in het toevoegen van waarde in de economie is de afgelopen jaren afgenomen. Dit is eens te meer duidelijk naar voren gekomen in het rapport van McKinsey & Company van juni 2014<sup>22</sup>. Zonder een actieve agenda om het Kleinbedrijf in Nederland te stimuleren zal het Kleinbedrijf haar positie verliezen als motor van de economie. Dit is een zorgwekkende ontwikkeling gezien het feit dat juist deze bedrijven verantwoordelijk zijn voor de groei van banen en voor economische flexibiliteit en innovatie.

Het Nederlands beleid dient erop gericht te zijn om de economie constant te versterken en kansen te verzilveren. Dat is de manier om de concurrentie aan te gaan met bedrijven uit nieuwe markten in Azië. Hierbij moeten we gericht inzetten op de technologie van de toekomst<sup>23</sup>. Nederland moet aan de bal blijven. Dit vergt investeringen rondom de toepassing van onder andere het Internet of Things, 3D-printing, de Cloud, geavanceerde robotica, gentechnologie, de opslag van (elektrische) energie en zelfstandig bestuurde auto's en machines. In het verlengde hiervan moet Nederland uitbouwen waar het al goed scoort. We zijn één van de grootste internethubs ter wereld. Deze hub moeten we – net als Schiphol en de haven van Rotterdam – zien als de derde Nederlandse mainport. Wanneer wij kiezen om op basis van deze kracht nieuwe bedrijvigheid aan te trekken, bijvoorbeeld door een focus op het veiligste internet ter wereld, dan maken we gebruik van onze unieke capaciteiten en positioneren we ons in de voorhoede van de wereld.

<sup>21</sup> Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2015, Rapport "Naar een Lerende Economie"

<sup>22</sup> McKinsey en Company, 2014, "Het kleinbedrijf - Grote motor van Nederland".

<sup>23</sup> McKinsey en Company, 2013, Disruptive technologies Advances that will transform life, business, and the global economy.



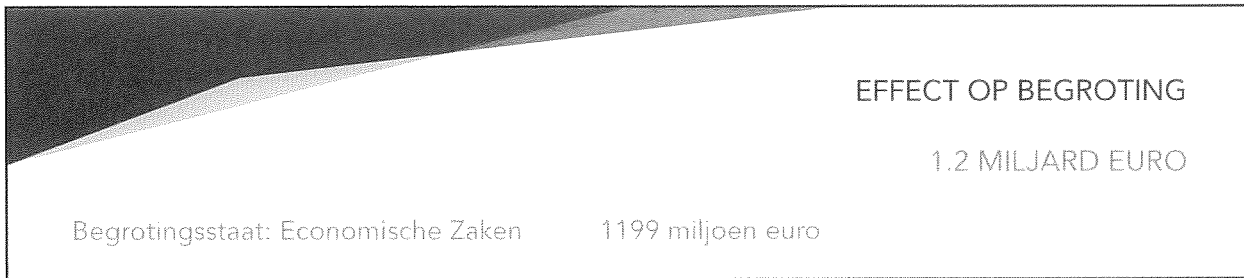
Het Schaduwkabinet heeft de ambitie om van Nederland het startup-paradijs van Europa te maken: Silicon Valley aan de Noordzee. Dit geeft de uitgangspositie om meer bedrijven te laten groeien naar volwassen bedrijven die wereldwijd de concurrentie aan gaan. Het Schaduwkabinet wil meer bedrijven die zich ontwikkelen van starter naar groeier, van startup naar scale-up.

Met de oprichting van Startup Delta, de benoeming van Neelie Kroes als Special Envoy voor startups en de benoeming van Prins Constantijn om het startupklimaat in Nederland naar het volgende niveau te tillen heeft Nederland al forste stappen gezet. De volgende stap is het aanpassen van het overheidsbeleid aan de kenmerken van deze nieuwe, innovatieve bedrijven. Voor startups moet er een eigen juridische status worden ingesteld, de Startup-status. Daarnaast moeten zij buiten de gebruikelijk-loonregeling vallen, beter toegang krijgen tot innovatieregelingen zoals de WBSO en moet participatie van werknemers door middel van aandelen worden vereenvoudigd. Om startups betere toegang te geven tot financiering dient er een aparte regeling komen om het investeren in durfkapitaal fiscaal aantrekkelijk te maken.

Vervolgens stimuleert het Schaduwkabinet de doorgroei van deze groep jonge innovatieve bedrijven naar grotere volwassen bedrijven. De echte verdienkracht van deze bedrijven begint op het moment dat zij winst maken, hun plek opeisen in de markt en beginnen te concurreren met de gevestigde orde. In het proces van startup naar scale-up zijn met name financiering en de omvang van de markt van levensbelang. Scale-ups hebben financiering nodig om hun snelle groei te bekostigen en zij moeten hun producten zo snel mogelijk kunnen afzetten op de wereldmarkt. Om deze bedrijven vanuit Nederland te laten doorgroeien is het van essentieel belang dat de Europese eengemaakte markt, in het bijzonder voor digitale diensten, steeds verder wordt geharmoniseerd.

In de volgende vijf hoofdstukken presenteert het Schaduwkabinet maatregelen om Nederlandse bedrijven en de Nederlandse economie te laten groeien. Deze hoofdstukken gaan over het innovatiebeleid, startups, scaleups, de circulaire economie, het vestigingsklimaat en sociale innovatie. In 2017 staat voor het Schaduwkabinet alles in het teken van het versterken van het verdienvermogen van onze economie.

# 1 - KRACHTIGE FOCUS OP INNOVATIEBELEID:



**Nederland heeft behoefte aan een toekomstbestendig, duurzaam en wendbaar economisch beleid gericht op heldere en meetbare doelstellingen. Eén van de pijlers van het economisch beleid is het innovatiebeleid. Dit vormt de kern van ons verdienvermogen van de toekomst<sup>24</sup> en bepaalt in grote mate hoe wij in de komende 10 jaar in Nederland ons geld gaan verdienen.**

De overheid is, zo blijkt uit internationaal onderzoek, de belangrijkste aanjager van innovatie. Zonder de overheid had onder meer internet niet bestaan en hadden we vandaag de dag geen GPS. Maar door de overstap op generieke instrumenten valt een groot aantal bedrijven buiten de boot en lopen we veel innovaties mis. De overheid is via subsidies en aftrekmogelijkheden een grote medefinancier van innovatie, zij benut haar strategisch potentieel als launching customer en initiator van langjarige projecten onvoldoende.

Sinds 2010 is Nederland een van de landen die het meest gebruik maakt van fiscale instrumenten, terwijl bewezen is dat dit niet het meest effectieve instrument is om innovatie te stimuleren. Dit blijkt onder andere uit de recente studie Kansrijk innovatiebeleid<sup>25</sup> van het Centraal Plan Bureau. Het fiscale instrumentarium heeft wel een positief effect op het vestigingsklimaat. Naast de nadruk op de fiscale instrumenten is in 2010 het Topsectorenbeleid in gang gezet. De combinatie van beide heeft niet geleid tot baanbrekende innovaties. Het beleid blijkt te veel toegespitst op de wensen van bestaande sectoren en is in de praktijk gericht op grote bedrijven.

Het Schaduwkabinet pleit voor purpose driven innovatiebeleid waarbij maatschappelijke vraagstukken worden opgelost en bestaande kaders worden losgelaten.

Om dit purpose driven innovatiebeleid vorm te geven komt er een forse opschaling van de projecten onder de SBIR-regeling (Small Business Innovation Research). Sinds de introductie van generiek beleid, in het bijzonder het topsectorenbeleid, en het wegvallen van de FES-gelden<sup>26</sup> is het lastig, zo niet onmogelijk om vooral in sectoren waar de overheid een belangrijke partij is, innovatieve projecten van de grond te krijgen. Door de overstap op generieke instrumenten valt een groot aantal bedrijven buiten de boot. We lopen veel innovaties, en dus economische ontwikkeling, mis. Een initiatief als The Hague Security Delta die een belangrijke aanjager voor de Nederlandse veiligheidssector is, zou nu niet meer van de grond kunnen komen. Ook andere clusterforming is moeilijk.

<sup>24</sup> CPB (2016). Kansrijk innovatiebeleid. Den Haag: Centraal Planbureau.

<sup>26</sup> Fonds Economische Structuurversterking. Gefinancierd uit aardgasbaten. In 2011 opgeheven waarna aardgasbaten volledig vrijvielen in algemene middelen.

Een belangrijke reden is dat het topsectorenbeleid voor veel kleinere bedrijven abstract en onbereikbaar is. Fiscale instrumenten blijken prima voor het aantrekken van bedrijven uit het buitenland, maar zijn vaak nauwelijks toepasbaar op kleinere bedrijven. De TKI-toeslag werkt voor veel bedrijven niet of nauwelijks. De SBIR regeling kan hierbij een uitkomst bieden, maar is op dit moment qua omvang te klein om een verschil te maken. Bovendien zijn technologie- en productontwikkeling met deze regeling nu niet mogelijk.

Het topsectorenbeleid moet intersectoraal en dynamisch worden opgezet. De topsectoren werken grotendeels vanuit grote programma's en TKI's. Koplopers vragen juist om hele dynamische manieren van kennisontwikkeling waarin snel, met relatief kleine bedragen, nieuwe kennis wordt ontwikkeld door mensen te verbinden uit verschillende sectoren en disciplines.

De CPB-studie merkt op om in aanmerking te komen voor de WBSO bedrijven niet per definitie R&D activiteiten hoeven te ontplooiën die nieuw zijn voor de markt. De WBSO kan worden aangevraagd wanneer technologie nieuw is voor het bedrijf in kwestie. Hierdoor worden volgens het CPB research en development activiteiten gesubsidieerd die al in de markt beschikbaar zijn. Het Schaduwkabinet benadrukt dat de WBSO juist voor het MKB een manier is om investeringen te financieren om bij te blijven met de concurrentie.

Hiervoor heeft het Schaduwkabinet heldere doelstellingen geformuleerd en een duidelijke route uitgestippeld om deze doelstellingen te bereiken.

#### **Innovatiedoelstellingen van het Schaduwkabinet:**

- Binnen 4 jaar, een verdubbeling van de publieke uitgaven in R&D&I, gemeten als percentage van het BBP, ten opzichte van het jaar 2015<sup>27</sup>.
- Per 2025 een verdubbeling van het aantal scaleups t.o.v. 2013.

Om het innovatiebeleid van overheidswege een krachtige impuls te geven heeft het Schaduwkabinet een vier-tal kernpunten gedefinieerd:

- Strategische partnerships: Inzetten op de (door) groei van nieuwe innovatieve bedrijven.
- Purpose driven innovatiebeleid door middel van een opschaling van de regeling Small Business Innovation Research (SBIR)
- Faciliteren van kennisvalorisatie in de gehele economische keten.
- Aanpassen van het Topsectorenbeleid
- Inzetten op het faciliteren de groei van startup naar scaleup.

#### **Innovatie: De weg vooruit - Effectieve allocatie van middelen en een strategische focus op R&D door ondernemers en overheid.**

Het Schaduwkabinet maakt in 2017 een bedrag van 1.19 miljard euro vrij om de onderstaande maatregelen om innovatie te stimuleren uit te voeren. Het gaat bij de keuze uit verstandige beleidsrichtingen echter niet primair om het vergroten van beschikbare budgetten. De wijze waarop de reeds beschikbare middelen worden ingezet is daarentegen bepalend. Hiervoor doet het Schaduwkabinet vijf concrete aanbevelingen:

<sup>27</sup> Gebaseerd op de maatstaf van het Rathenau Instituut. Rathenau Instituut, 2016. "Totale Investerings in Wetenschap en Innovatie 2014-2020" <https://www.rathenau.nl/nl/publicatie/totale-investerings-wetenschap-en-innovatie-2014-2020>